

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Katedra sociologie

Diplomová práce

2024

Karolína Ježková

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut sociologických studií

Katedra sociologie

**Představy produktivní práce bez námezdní práce:
Diskurzivní analýza vybrané literatury faktu**

Diplomová práce

Autorka práce: Karolína Ježková

Studijní program: Sociologie

Vedoucí práce: Mgr. Martin Tremčinský., Ph.D.

Rok obhajoby: 2024

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 3. 1. 2024

Karolína Ježková

Bibliografický záznam

JEŽKOVÁ, Karolína. *Představy produktivní práce bez námezdní práce: Diskurzivní analýza vybrané literatury faktu*. Praha, 2024. 86 s. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. Vedoucí diplomové práce Mgr. Martin Tremčinský, Ph.D.

Rozsah práce: 137 766 znaků.

Anotace

Otázka tvorby diskurzu o nekvalifikovaných pracích a o lidech, jež je vykonávají, je hlavním předmětem výzkumu diplomové práce. Definicí práce jako subjektu ekonomické i kulturní roviny a ukotvením současné diskuze o práci v postpracovní teorii nabízí diplomová práce rámec, skrze který poté zkoumá pracovní etiku nekvalifikovaných pracujících v nízkopříjmových zaměstnáních. Ta je přibližována skrze analýzu šesti dokumentárních knih. Samotná analýza pracovní etiky je strukturována podle jejích antinomií, které jsou aspektem udržující současný systém i nabízející možnosti jeho odmítnutí. Vlastním záměrem diplomové práce je porozumění pracovnímu chování skrze každodenní projevy pracovní etiky optikou politiky přerozdělování i uznání. Abstrakcí těchto narativů poté práce směřuje k porozumění širším celospolečenským pracovním diskurzům.

Annotation

The main subject of the thesis research is the question of creating a discourse about unskilled jobs and about the people who perform them. By defining work as an economic and cultural subject and anchoring the current discussion about work in post-work theory, the diploma thesis offers a framework through which it then examines the work ethics of unskilled workers in low-wage jobs. This is covered through the analysis of six documentary books. The analysis of labor ethics itself is structured according to its antinomies, which are an aspect supporting the current system and also the bearer of the possibility of its rejection. The purpose of the thesis is to understand work behavior through everyday manifestations of work ethics through the lens of redistribution and recognition policies. By abstracting these narratives, the work then aims to understand broader social work discourses.

Abstrakt

Tématem diplomové práce je otázka tvorby diskurzu o nekvalifikovaných pracích a o lidech, jež je vykonávají. Ten je zkoumán skrze všední projevy pracovní etiky, které lze hledat ve vybrané literatuře faktu. Diplomová práce konstruuje definici práce jako konceptu, k jehož výzkumu je potřeba přistupovat ekonomickou i kulturní optikou současně. To propojuje s vývojem práce ve 20. století a následně s postpracovní teorií.

Její obsahem je analýza antinomií pracovní etiky v šesti dokumentárních knihách věnujících se nízkopříjmovým a nekvalifikovaným zaměstnáním. Následně dochází k rozboru pracovních podmínek, pracovních narativů i celospolečenských pracovních diskurzů: Diplomová práce definuje konkrétní projevy teorií vymezených antinomií na pracovištích, kterým se věnují analyzované knihy. Vlastní definici práce jako prostoru politiky přerozdělování i politiky zneuznání podporují závěry opírající se o nutnost uchopení každodennosti pracovní etiky jako konceptu udržující pracovní systém a jeho nerovnosti i skrývajícím revolučním emancipačním potenciálem. Dualita pracovního chování, nutnost propojení politiky přerozdělování a uznání při studiích současných forem práce a místo sektoru péče jako nositele revolučního potenciálu jsou poté abstrakcemi, kterými lze pohled na pracovní etiku zpětně zobecnit.

Abstract

The topic of the diploma thesis is the question of creating a discourse about unskilled jobs and the people who perform them. It is examined through everyday manifestations of work ethics, which is looked for in selected non-fiction literature. The diploma thesis constructs a definition of work as a concept which needs to be approached from an economic and cultural research lens at the same time. This is then linked to the development of work in the 20th century and subsequently to post-work theory. The content of the thesis is an analysis of the antinomies of work ethics in six non-fiction books devoted to low-income and unskilled jobs. Subsequently, there is an analysis of working conditions, work narratives and social discourses on work: The diploma thesis defines specific manifestations of the theories in defined antinomies in workplaces which are addressed in the analyzed books. The definition of work as a space of politics of redistribution and politics of misrecognition is supported by conclusions based on the necessity of grasping the everydayness of work ethics as a concept that maintains the work system and its inequalities and also entails revolutionary emancipatory potential. The duality of work behavior, the necessity of connecting the politics of redistribution and recognition in studies of contemporary forms of work, and the place of the care sector as a bearer of revolutionary potential are then abstractions by which the view of work ethics can be retroactively generalized.

Klíčová slova

Produktivní práce, námezdní práce, pozdní kapitalismus, neoliberalismus, levná pracovní síla, prekarizace, transformace pracovního prostředí, základní nepodmíněný příjem.

Keywords

Productive labor, wage labor, late capitalism, neoliberalism, cheap labor, precarization, transformation of the work environment, universal basic income.

Title

Imagining Productive Labor Without Wage Labor: Discursive Analysis of Selected Non-Fiction Literature.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu Mgr. Martinovi Tremčinskému, Ph.D. za cenné rady a pomoc při psaní diplomové práce a všem blízkým za podporu.

Obsah

Úvod	3
1. Přerozdělování nebo uznání? Aktualizace kritické teorie společnosti podle Nancy Fraser	5
1.1 Participační spravedlnost: „Žádné přerozdělování bez uznání, žádné uznání bez přerozdělování“	5
1.2 Práce jako dvoudimenzionální kategorie	9
2. Vývoj práce a s ní související akademické diskuze ve 20. století: Proměny narativů a místa práce ve společnosti	11
2.1 Od poválečného industriálního nadšení k negativním dopadům byrokratizace a technologického determinismu	12
2.1.1 Péče jako předpoklad námezdní práce, pracovní zneuznání jako předpoklad mimopracovní seberealizace a spotřeby	14
2.1.2 Individualizace, byrokratizace a opuštění poválečného optimismu	15
2.2 Postfordismus a prekariát: proměna pojetí práce v 70. letech 20. století	17
2.2.1 Vznik neoliberalismu, prohloubení odcizení práce a její prekarizace	18
2.2.2 Transformace rodiny a nutnost dvou příjmů	20
3. Práce v postneoliberálním světě: Postpracovní teorie a možnosti reálné svobody	22
3.1 Práce jako pozdně kapitalistický systém organizace společnosti	24
3.1.1 Pracovní etika: antinomie udržující systém práce i nabízející potenciál jeho rozvratu	25
3.1.2 (Ne)práce: místo genderu v instituci pracovních vztahů	30
3.1.3 Zpochybněním pracovní etiky ke zpochybnění struktur společnosti	32
3.2 Odmítnutí a přehodnocení podstaty práce: prostor pro nové imaginace	32
3.2.1 Základní nepodmíněný příjem a zkrácený pracovní týden	35
3.2.2 Překážky realizace postpracovních politik	37
3.2.3 Utopické naděje a jejich revoluční potenciál	38
4. Metodologická a teoretická východiska	38
4.1 Pracovní etika jako rámec porozumění pracovním podmínkám, strukturám a vztahům	39

5. Dřít a přežít: kritická narativní analýza literatury faktu věnující se práci	41
5.1 Racionalita a iracionalita pracovního chování	42
5.1.1 <i>Ekonomická nevysvětlitelnost kulturního oddání se práci</i>	43
5.1.2 <i>Kulturní iracionalita ekonomicky racionálních rozhodnutí</i>	45
5.1.3 <i>Ekonomické příčiny kulturního budování nové identity</i>	46
5.1.4 <i>Kulturní iracionalita ekonomicky racionálního řetězce péče</i>	47
5.2 Doplnující se produktivismus a konzumerismus	48
5.2.1 <i>Extrémní produktivita, minimalizovaná spotřeba</i>	48
5.2.2 <i>Tenze mezi produktivismem a konzumerismem jako základ k odmítnutí systému</i>	50
5.3 Práce produkující závislost a nezávislost současně	53
5.3.1 <i>Ekonomická závislost a vize falešné nezávislosti</i>	53
5.3.2 <i>Závislost na nezávislosti</i>	55
5.4 Vlastní subordinace a insubordinace práci	57
5.4.1 <i>Nástroje totálního podvolení se práci: nejistota a nevědomost</i>	57
5.4.2 <i>Amazon: pracovní totalita</i>	59
5.4.3 <i>Únava namísto vzdoru: pocity ekonomické a identitární méněcennosti</i>	61
5.5 Práce jako mechanismus exkluze a inkluze	63
5.5.1 <i>Pečovatelka chycená v pasti systému i odsunutá mimo něj</i>	63
5.6 Síla péče	64
Závěr	67
Summary	69
Použitá literatura	70
Odborná literatura	70
Analyzované knihy	75
Webové stránky a další zdroje	76
Projekt diplomové práce	77

Úvod

Práce ve všech jejích současných formách je všudypřítomný fenomén, který podmiňuje, předurčuje a formuje individuální zkušenost každého z nás. Sociální studia práce jako konceptu, který souvisí s každodenní realitou většiny populací i s celospolečenskými diskurzemi a jejich formami, jsou rozšířenou praxí, skrze kterou lze porozumět mocenským hierarchiím a strukturám. Ekonomická a kulturní rovina práce utváří funkční rámec, ve kterém lze analýzou dospět k popisu a pochopení hybných sil společnosti, jejímu vývoji i vlastní společenské organizaci.

Výzkumným záměrem analýzy dokumentární literatury věnující se nízkopříjmovým zaměstnáním je otázka tvorby diskurzu o nekvalifikovaných pracích a o lidech, jež je vykonávají. Teoretickými východisky, na kterých stavím výzkumný rámec, jsou teorie participační spravedlnosti Nancy Fraser (2004) a postpracovní teorie Kathi Weeks. (2011) Propojením obou teorií spolu s definicí a popisem nejvýznamnějších transformací na poli námezdní i reprodukční práce formuji základ sloužící ke stanovení si cílů vlastní analýzy a její struktury.

Hlavní literaturou, která je k vytvoření teoretického těla využita, je již zmiňovaná teorie Nancy Fraser, na jejímž propojení identitární a ekonomické potřeby zkoumání společnosti (Fraser a Honneth, 2004) stavím základní ukotvení práce jako kulturního i ekonomického konceptu zároveň. Pomocí něj následně koncipuji vývoj práce v minulém století. Hlavními vlivy, které v tomto období mapuji, jsou poválečné industriální kapitalistické nadšení následované nástupem neoliberálního individualismu a vznikem prekariátu. Paralelně s proměnami námezdní práce sleduji i vývoj postavení žen a narativ týkající se rodiny a péče. Pomyslné vyvrcholení historických procesů v současném stavu práce poté rámuji teorií Kathi Weeks, (2011) která nabízí cestu porozumění současným vzorcům pracovního chování. Hlavními fenomény z její teorie, jež využívám, jsou antinomie pracovní etiky, které jsou propojením s participační spravedlností Nancy Fraser hlavními teoretickými východisky k samotné analýze a praktické části diplomové práce.

Metodou, kterou k výzkumu volím, je kritická narativní analýza jako nástroj

porozumění mikroanalýze konverzačních a textových narativů spolu s kritickou diskurzivní analýzou z makroperspektivy.¹ Následné analytické kapitoly jsou členěny do úseků podle analyzovaných vlastností pracovní etiky. Zvolené knihy jsou reportážními a deníkovými vzpomínkami a zkušenostmi autorek s nízkopříjmovými zaměstnáními. Autorky, jejichž literaturu podrobují rozboru, jsou novinářky a aktivistky věnující se mj. i pracovním podmínkám na nekvalifikovaných pracovních pozicích.² Můj výběr se opírá o přesvědčení, že k porozumění nerovného nastavení systému je potřeba zaujmout stanovisko těch, které*ří jsou jím nejvíce znevýhodněné*í. (Harding, 1991) Současně autorky pracují ve vybraných zaměstnáních tajně jako řadové zaměstnankyně a výstupy jsou tedy reportážními texty s cílem informovat.³

I přes snahu o autenticitu a nalezení způsobu, jak se k upřímné zkušenosti pracujících dostat, si jsem vědoma limitů, které moje diplomová práce má. Jako studentka čtoucí o nekončící dřině nedokážu ani přes kvalitní žurnalistickou práci autorek plně porozumět tomu, jak náročná musí celoživotní každodennost v hrozných pracovních podmínkách bez vize na zlepšení být. Autentická zkušenost je totiž nepřenositelná a lze se k jejímu pochopení pouze přibližovat.

¹ V projektu diplomové práce i v jejím názvu uvádím jako metodu diskurzivní analýzu – kritickou narativní analýzu jako její odnož používám k upřesnění této metody a jasnějšímu vymezení propojení analýzy každodennosti i obecných diskurzů týkajících se práce.

² Všechny autorky kromě Lindy Tirado si šly nízkopříjmovou práci vyzkoušet, aby o ní následně mohly informovat jako novinářky a spisovatelky. Zkušenost Tirado se vymyká tím, že je autentická a psaná jako memoár.

³ Z tohoto důvodu neanalyzuji knihy socioložky Kateřiny Nedbálkové *Tichá dřina* (2021, 2. vyd. 2023) a *Pracovat* (2022).

1. Přerozdělování nebo uznání? Aktualizace kritické teorie společnosti podle Nancy Fraser

Koncept identity hraje v současném post-neoliberálním, multikulturním a globalizujícím se světě stále větší roli. Její uznání je stavěno akademičkami i akademiky do centra studií sociální spravedlnosti. Důraz na ekonomické nerovnosti, které jsou vtěleny do struktur současného světa, je však aspektem, který se ve studiích sociální spravedlnosti objevuje neméně často, a společně jsou jak uznání identity, tak ekonomické přerozdělování koncepty, které v kritické teorii hrají důležitou roli. (Arfken, 2014: 1643-1644)

V následující kapitole se věnuji aktualizaci kritické teorie Nancy Fraser.⁴ Z teorie participační spravedlnosti, kterou Fraser formuluje, následně vycházím i v mém pojetí práce v současné společnosti – tu definuji jako dvoudimenzionální kategorii. Tento teoretický rámec následně rozpracovávám, aby mi sloužil jako vodítko, jak nahlížet na proměny práce v minulosti i v současných společnostech.

1.1 Participační spravedlnost: „Žádné přerozdělování bez uznání, žádné uznání bez přerozdělování“

Pokud se zamyslíme nad spravedlností v současné společnosti a cestách, jak jí dosáhnout, hlavními politikami, které podle Nancy Fraser můžeme identifikovat, jsou boje za uznání.⁵ (Arfken, 2014: 1645; Fraser a Honneth, 2004: 135) Ty podle

⁴ S Nancy Fraser vede dialog o současné kritické teorii Axel Honneth, který předkládá svůj model tripolární spravedlnosti ve společnosti. Jejich společným východiskem je snaha aktualizovat současnou kritickou teorii tak, aby základní studované kategorie byly přiměřené aktuálnímu společenskému vývoji. (Fraser a Honneth, 2004: 17)

⁵ Už v tomto bodě se Honneth a Fraser rozcházejí, z čehož plyne i jejich další nesouhlas v následných tvrzeních.

ní v posledních desítkách let převážily politiky přerozdělování, a to z důvodu tří celospolečenských vlivů: Poválečným paradigmatem otřásá postfordismus a postkomunismus, které podněcují boje za uznání a celosvětové znovuoobjevení statusově zaměřené politiky, sílíci globalizace tyto tendence urychluje a posiluje. Postfordismus, postkomunismus a globalizace společně ústí v novou konstelaci politické kultury, ve které se těžiště přesouvá od přerozdělování k uznání. (Fraser a Honneth, 2004: 135-138) K dosažení společenské spravedlnosti je ale podle autorky potřeba překonat pomyslný „falešný protiklad“ mezi uznáním a přerozdělováním a tím spojit politiku uznání s politikou přerozdělování. Obě ve své teorii propojuje v koncepci dvoudimenzionální spravedlnosti, jejímiž specifickými aspekty obě politiky jsou.⁶ (Arfken, 2014: 1645; Fraser a Honneth,

⁶ Axel Honneth Nancy Fraser oponuje hned v několika bodech, tím nejdůležitějším je jeho vnímání jednotného společenského rámce, který se odvíjí od uznání. Kritická teorie s kategoriálním rámcem uznání totiž podle něj umožňuje pojmové spojení mezi sociálními příčinami pocitů nespravedlnosti a normativními cíli, které si stanoví emancipační hnutí. Nespravedlnost je chápána jako sociální porušení odůvodněných nároků na uznání. (Fraser a Honneth, 2004: 145-149; Uhde, 2005: 955) V kritické teorii Axela Honnetha vychází tedy i otázky distributivní spravedlnosti z teorie uznání. (Arfken, 2014: 1647) Konceptuálními prostředky, s jejichž pomocí je sociální teorie schopna rozhodnout, co subjekty ve společenské realitě zakouší jako sociální bezpráví, jsou předpoklady očekávání vlastní členům společnosti, ze kterého plyne následná nespokojenost a strádání. (Fraser a Honneth, 2004: 165; Uhde, 2005: 956) Jejich normativním jádrem je zklamání a porušení oněch společenských normativních očekávání ze strany společnosti, které vede k bezpráví – tedy institucionálnímu stavu, kdy se dotčení cítí poškozeni ve svých nárocích na sociální uznání. (Fraser a Honneth, 2004: 168-169, 173) Jednotlivé subjekty tedy od společnosti očekávají především uznání svých nároků na identitu. (ibid.: 170) Z těchto důvodů je podle Honnetha potřeba větší teoretické inovace, než jakou přináší Nancy Fraser – je třeba převést základní pojmy na normativní premisy teorie uznání: doporučuje kritické teorii „obrat k teorii uznání“, který bude mít za cíl číst sociální bezpráví jako zneuznání a převede materiální nerovnosti na pojmy teorie uznání. (ibid.: 174)

2004: 27)

Na populárních pojetích jednotlivých politik uznání a přerozdělování Nancy Fraser přibližuje, jak je na ně nahlíženo: Nespravedlnostmi, které leží v jádru politiky přerozdělování, jsou socioekonomické nerovnosti zakořeněné v ekonomické struktuře; těmi, kdo oněmi nespravedlnostmi trpí, jsou třídy, případně menšiny nebo znevýhodněné skupiny; nápravou těchto nespravedlností je poté ekonomická restrukturalizace a přerozdělování – skupinové diference jsou tedy chápány jako nespravedlivé distinkce. Vedle toho stojí politika uznání, v jejímž jádru jsou kulturní nerovnosti, které jsou zakotveny ve společenských vzorcích reprezentace, interpretace a komunikace – vzniká tedy zneuznání nebo neúcta; těmito nespravedlnostmi trpí především statusové skupiny identifikované na základě rasy nebo genderu; možností nápravy kulturních nespravedlností je poté kulturní nebo symbolická změna – skupinové diference jsou zde chápány jako předem dané kulturní zvláštnosti, které se staly hodnotami – odlišnosti se konstruují zároveň s hierarchií hodnot. (Fraser a Honneth, 2004: 28-34) Naproti tomuto falešnému protikladu ale Nancy Fraser prezentuje svoji dvoudimenzionalitu, díky které ukazuje, jak znevýhodněná uskupení zakouší oba typy nespravedlností. Jedna tudíž není důsledkem druhé, obě jsou primární, a i k jejich řešení tedy nestačí ani sám ekonomismus nebo kulturalismus, ale je potřeba věnovat se oběma. (Fraser a Honneth, 2004: 40; Fraser, 1999: 43; Uhde, 2005: 954) Sama politika přerozdělování, v jejímž jádru je tendence rušit kategorie zakoušející nespravedlnosti, nestačí, stejně jako politika přivlastnění statutu, která je nedostačující v jiných aspektech. (Fraser a Honneth, 2004: 40, 86)

Všechny reálně existující formy podřízení jsou tedy v teorii Nancy Fraser dvoudimenzionální, každá nespravedlnost má vlastní váhu nezávisle na tom, kde je ukotvena. Pokud přistoupíme na tento teoretický rámec, můžeme identifikovat osy podřízení, které neexistují zvlášť, mohou se křížit či překrývat a týkají se zájmů a identit každého. Zároveň touto koncepcí snáze dojdeme k analýze nespravedlností v jejich individuálních komplexitách. (Arfken, 2014: 1646; Fraser a Honneth, 2004:

78) Pro pochopení komplexních vztahů mezi nerovnoměrným přerozdělováním a uznáním je proto třeba jak rozlišení tříd od statusu, tak i jejich kauzální interakce – jsou kategoriemi, které jsou neredukovatelné, ale propojené. (Fraser a Honneth, 2004: 79) Status a třída jsou zde analyticky odlišnými formami podřízení: statusová nespravedlnost se projevuje zneuznáním, třídní nespravedlnost se projevuje nerovnoměrným rozdělováním – vždy ale jedna nespravedlnost může být doprovázena druhou, současně jsou poté analyticky odlišnými překážkami na cestě k participační paritě, tedy plné participaci na životě v politické komunitě. (Arfken, 2014: 1646; Fraser a Honneth, 2004: 80-81)

Kritická teorie současné společnosti tedy nesmí přehlížet ani statusové, ani třídní podřízení, ale musí rekonstruovat klasické sociologické pojmy se zřetelem na dynamický režim moderny. Spravedlnost v současné společnosti tudíž vyžaduje boj za uznání i boje za egalitární přerozdělování. (Fraser a Honneth, 2004: 93-94) Skutečně kritickou perspektivou je podle Fraser *perspektivní dualismus*, který se snaží překonávat oddělení mezi třídou a statusem a zároveň odhalovat pod povrchem skrytá spojení mezi rozdělováním a uznáním.

„[Skutečně kritická perspektiva] musí učinit zjevnými a kritizovatelnými jak kulturní subjekty nominálně ekonomických procesů, tak i ekonomické subjekty nominálně kulturních praktik. Tím, že ukazuje všechny praktiky jako hospodářské a zároveň kulturní, ačkoli ne vždy stejnou měrou, musí každou jednotlivou praktiku posuzovat ze dvou rozdílných perspektiv. Musí zaujmout jak stanovisko rozdělování, tak i stanovisko uznání, aniž by jeden z úhlů pohledu redukovala na druhý.“ (Fraser a Honneth, 2004: 98)

Kritické využití perspektivního dualismu nám poté umožní využít uznání k identifikaci kulturní dimenze typicky hospodářských opatření přerozdělování a zároveň využít perspektivu přerozdělování k ozřejmění hospodářských dimenzí toho, na co je obvykle nahlíženo jako na záležitosti uznání. Výsledkem tedy je, že můžeme odhadnout spravedlnost sociální praxe ze dvou analyticky odlišných normativních hledisek. (Fraser a Honneth, 2004: 99)

Jak si lze ale výše popsanou teorii představit v praxi? Jaká institucionální uspořádání, opatření, reformy nebo programová politická zaměření jsou cestou k výše popsané spravedlnosti?

Fraser ilustruje afirmiční a transformační strategie, které vedou napříč dělicími liniemi mezi přerozdělováním a uznáním – nabízí tak cestu, jak ve společnosti ke spravedlivým cílům směřovat. V jádru afirmiční strategie leží korigování nerovných konečných výsledků společenských uspořádání bez kritiky základních sociálních struktur, které je vyvolávají. Naproti tomu transformativní strategie si kladou za cíl odstranění nespravedlivých příčin restrukturalizací základních obecných rámců. (Fraser a Honneth, 2004: 111-115) Podle ní ovšem není vhodné uchýlovat se k jedné nebo druhé strategii, nýbrž místo toho zvolit *střední cestu nereformistických reform*, které spojují politickou proveditelnost afirmičních strategií a programovou sílu a radikalitu strategií transformačních do jedné alternativní strategie. Ta se týká identit lidí – ve stávajícím rámci uznání a rozdělování uvolňuje dynamiku, což v průběhu času může vést v praxi k radikálnějším reformám. Úspěch této alternativní strategie připravuje půdu pro pozdější konfrontace, rozšiřuje se i množství realizovatelných možností budoucí reformy a v dlouhodobém měřítku může dojít ke kumulacím, které zapříčiní transformaci základní struktury, jež podmiňuje nespravedlnosti. (ibid.: 122)

Arfken teorii Nancy Fraser popisuje jako kladoucí důraz na institucionální struktury (1999: 36) spíše než na seberealizaci, k čemuž se v politické teorii často referuje jako k prioritizaci „správného“ nad „dobrým“. Tato určitá nesektárnost poté v jejím pojetí umožňuje lidem s různými koncepcemi dobra participovat na politickém životě. (Fraser, 2014: 1646)

1.2 Práce jako dvoudimenzionální kategorie

Aktualizace kritické teorie v podání Nancy Fraser přináší důležitá východiska k porozumění bojům za identitu a diferenci a jejich analýze. Domnívám se, že práce hraje právě v těchto bojích významnou roli – identita lidí skrze práci vzniká,

formuje se v ní a její vývoj tak prostupuje celým (pracovním i mimopracovním) životem. Námezdní práce nedefinuje, kdo jsme jenom v rámci pracovní doby, ale předurčuje nás k možnostem trávení volného času nebo distribuce práce reprodukční.

Teorie perspektivního dualismu Nancy Fraser je pro moje uchopení práce vhodná z několika důvodů: Při přemýšlení nad prací a možnostech její transformace se myšlenice přerozdělování díky propojenosti tržních mechanismů v současném systému s jeho vlastními strukturami lze jen těžko ubránit. Uznání, jak jej budu ve svém textu užívat (a jak jej definuje Fraser), není totalitní ve smyslu morality života, ale je omezenou rovinou sociální spravedlnosti, která však není o nic méně rozhodující než rovina přerozdělování. Další výhodou, kterou perspektivní dualismus při studiu práce nabízí, je perspektiva zohledňování různých kontextů a komplexních procesů globalizace, jejichž hodnotové horizonty se množí, rozpadají a navzájem překrývají. (Fraser a Honneth, 2004: 248) Ve světě, kde „nemůže existovat žádný metafyzicky určený aktér emancipace a právě tak ani žádný a priori pojmenovaný adresát kritiky“, (ibid.: 249) je potom na místě pokládat si otázku, jak decentralizace a individualizace prostupují našimi životy, jaké místo v těchto procesech hraje práce a jak na sebe navzájem zneuznání a nerovné rozdělování působí. Tím se otevírá prostor možností pojmenování již vytvořených nebo nově se utvářejících kategorií, v nichž žijeme, a které svojí prací tvarujeme a spoluvytváříme.

Níže bych ráda představila argumenty, kterými podporuji svoje pojetí práce jako dvoudimenzionální kategorie, ve kterém budu využívat participační dualismus Nancy Fraser. Prvním je *pojetí práce jako instituce obsahující oba typy nespravedlností*. Nahlížením na práci jako na instituci produkující jak zneuznání, tak vykořisťování se otevře prostor pro uchopení obou typů nespravedlností jako důležitých a ve své podstatě primárních. Stejně jako ekonomická marginalizace, nerovné ekonomické podmínky nebo příjmové nespravedlnosti, jsou s prací spojeny i nerovné vzorce genderové reprezentace, neúcta nebo zneuznání minorit.

Proto by bylo zjednodušující se odvolávat pouze na jeden typ společenských nespravedlností, které se práce dotýkají nebo z ní přímo vycházejí.

Druhým argumentem je pojetí práce jako *prostoru překrývání třídy a statusu*. Tak, jak třídu a status definuje Nancy Fraser, i já budu tyto dvě analytické perspektivy využívat k jejich vzájemnému propojení a rozšíření – přerozdělování a uznání mohou být tedy kategoriemi jak k porozumění hospodářských nespravedlností, tak i nespravedlností kulturních. Třída a status v prostoru práce jsou oblastmi, které budu vnímat stejně důležitě, odděleně, ale zároveň jako doplněk jedné pro druhou.

V následujících kapitolách popisujících práci ve 20. století a současné postoje k práci budu skrze tato hlediska nahlížet na dobové pracovní procesy a skrze ně definovat blíže, proč je práce dvoudimenzionální kategorií a jak se její dvoudimenzionalita promítá do životů pracujících.

2. Vývoj práce a s ní související akademické diskuze ve 20. století: Proměny narativů a místa práce ve společnosti

André Gorz ve své knize *Reclaiming Work: Beyond the Wage-Based Society* nastiňuje vývoj, kterým podle něj námezdní práce prošla. V tradičních společnostech byla práce vnímána jako služba, sociální vazby byly nerovné a personalizované a práce tedy byla něčím, co je dluženo pánovi. V moderní společnosti dochází k výměnám na bázi sociálních vztahů, které se tím stávají zdánlivě rovnými a neosobními. (1999: 61) Akademická diskuze o námezdní práci prošla v průběhu 20. století též významnou transformací, od vědecké podpory zintenzivňování kontroly a snižování kvalifikace, přes organizační teorie a teorie vycházející z marxismu odsuzující tento trend, až k modifikacím a zpochybňování soudobých rámců a kontextů jako je třída, gender, pracovní trh nebo i zpochybňování práce jako takové.

Reprodukční práce a péče a jejich podoba nabývá v různých érách vývoje kapitalismu též rozličných proměn. Nancy Fraser v dnešní době mluví o obecné krizi sociální reprodukce v širším slova smyslu, které ale nelze porozumět jednak

bez nastínění jejich širších strukturálních kořenů inherentních v sociálním řádu, ale ani bez porozumění kapitalistické společnosti jako takové. (2016: 99, 100)

2.1 Od poválečného industriálního nadšení k negativním dopadům byrokratizace a technologického determinismu

První polovina 20. století je ve vývoji pracovních podmínek a práce obecně charakterizována především snahami přesunu od menší k masové produkci. (Dewerpe, 1997: 273) Frederick W. Taylor v tomto období dává vzniknout teorii vědeckého managementu, známé také jako *taylorismus*, která si klade za cíl aplikaci vědeckých metod kontroly a měření pracovního výkonu v praxi a cílí především na eliminaci nedostatků pracujících. (Littler, 1978: 187; Weeks, 2011: 55-56) Reprezentuje historickou proměnu k vytváření nových sociálních mechanismů, které udrží standardy práce s důrazem na deskilling – dochází tedy k nahrazování pracujících novými technologiemi. (Littler, 1978: 187) Mnoho sociologů tzv. vědecký management odsoudilo, pracující a odbory se proti jeho dopadům začali organizovat a bouřit. (Gorz, 1999: 30; Thompson, 1989: 14) Typickými znaky dopadu taylorismu na pracující jsou vnímání sebeorganizace a kreativity jako nebezpečí a hrozby pro řád. (Gorz, 1999: 30)

Ve stejném období vzniká i *fordismus* jako nový způsob organizace práce s montážními linkami jako stěžejním, standardizovaným prvkem nové továrny. Důraz je kladen na specializaci, zvýšení efektivity práce (Dewerpe, 1997: 299; Gorz, 1999: 11) a transformaci řemeslné výroby v industriální velkovýrobu, (Clarke, 1992: 16) současně s důležitostí kontroly práce. (Figart, 2001: 408) Na fordismus lze nahlížet i perspektivou otevření dveří k modernismu, který ukončí předkapitalistickou nemasovou produkci a posune výrobu vstříc technické racionalitě. (Clarke, 1992: 13) Důležitou součástí období fordismu jsou také nové způsoby hodnocení práce, které uplatňovaly principy vědeckého managementu do praxe stanovování mezd, (Figart, 2001: 409) a které vědomě odmítají snahy založit mzdy na tom, co vyžaduje životní standard – hodnotily se tedy reálně vykonané činnosti, nikoliv schopnosti pracujících na bázi obsahu práce, pro kterou speciální

schopnosti už nejsou potřeba („*deskilled*“ *job content*“). (ibid.: 410, 415) Tendence aplikace hodnocení práce do praxe lze v teorii vnímat i optikou rovného ocenění za stejnou práci, tedy jako způsob eliminace ohodnocujících praktik založených na rodinném stavu, pracovní historii, etnicitě, věku nebo genderu pracujících; o skutečné implementaci určování mezd bez rozdílů však mluvit nelze. Dvojí měřítko hodnocení mužů a žen bylo nejen kulturně přijímané, ale i legálně samozřejmé – předpokladem byla pozice mužů jako živitelů rodiny, kterým je vyplácena tzv. *rodinná mzda*, a druhotná pozice méně výdělečných žen, které jsou primárně podporovány mužskými členy rodiny. (Figart, 2001: 417; Fraser, 2016: 104) Ideální normativní jednotkou organizace industriální společnosti jsou heterosexuální, patriarchální, nukleární rodiny v čele s mužem, jehož námezdní práce zajišťuje příjem, který zaopatrí domácnost – v ní pracuje žena, která za svoji reprodukční práci mzdu nedostává. (Fraser, 1994: 591, 2016: 111; Weeks, 2011: 63, 64) Paradoxní je, že relativně málo rodin do takového popisu spadalo a pomyslného ideálního stavu dosáhlo. (Fraser, 2016: 104)

V krátkém období dvou desetiletí tedy dochází k proměně typu tržních sektorů, produktů trhu, vztahů mezi trhem a státem, organizací práce a typu vyžadované pracovní síly (Dewerpe, 1997: 273, 274) – pracující jsou sice zbaveni pravomocí souvisejících s výkonem práce, ale současně se zlepšuje jejich ekonomické postavení díky zvýšení sociální mzdy (Figart, 2001: 417) zapříčiněnému mj. i odborovou organizací. (Fraser, 2016: 109) Rifkin mluví o této době jako o americkém boomu profesionálního inženýrství, které mělo vést industriální a konzumní Spojené státy vstříc novému miléniu. (1996: 53)

V poválečném výzkumu přetrvává distinkce mezi technickou a společenskou organizací vztahující se k práci, jak ustanovily předcházející meziválečné diskuze. Technokratické hnutí přichází s vizemi budoucnosti, jejíž utopický obraz se snaží překlápat do politických rozhodnutí. (Rifkin, 1996: 54) Vrcholí i odmítání širších socio-ekonomických faktorů jako důležitých vlivů na práci, dále dochází k přehlížení organizace pracujících a konfliktů vznikajících na pracovištích. Do

centra akademického zájmu se s popularizací nových technologií dostává především technologická stránka práce, od které se poté odvíjejí výzkumy pracovního chování. Technologický determinismus je zřetelný i v pojetí individuálních přístupů k práci. (Thompson, 1989: 15)

2.1.1 Péče jako předpoklad námezdní práce, pracovní zneuznání jako předpoklad mimopracovní seberealizace a spotřeby

Typickým pracujícím je v této době muž, který pracuje dlouhé hodiny, aby zaopatřil svoji rodinu. Oblasti námezdní a reprodukční práce jsou tedy silně odděleny s tím, že každému genderu je připsána jedna z nich pro něj typická (až na válečný stav s nutností zaplnit pracovní místa po mužích, kteří museli narukovat). Ženy jsou z pracovního prostředí téměř vyčleněny, jako jejich primární poslání je vnímána péče o rodinu, která je pro uskutečňování námezdní práce neopominutelnou predispozicí. I přes to, že tedy žena jako strážkyně domácnosti a primární pečující do samotného procesu námezdní práce a produkce většinou nezasahuje, její role je předpokladem toho, že se jakákoliv industriální produkce uskuteční. Na námezdní práci lze tedy nahlížet tak, že vyžaduje i distribuci práce reprodukční, která je připisována jednomu genderu a oddělována od samotného pracovního procesu, aby se mohl vůbec realizovat. Predispozicí k hospodářské činnosti je tedy péče jako základ výkonu pracovních povinností.

Rodinná mzda je jako institucionalizovaná sociálně-reprodukční podmínka kapitalistické produkce prostředkem státem kontrolovaného kapitalismu. Nancy Fraser popisuje soudobou dělnickou třídu jako již neschopnou reprodukce sama o sobě, proto je třeba internalizace její reprodukce a následné začlenění do oficiálně řízeného kapitalistického řádu. (2016: 108, 109)

Procesy, které v tomto období lze sledovat na poli pracujících, jsou především unifikační tendence, které přesouvají odpovědnost od běžných pracujících k moderním mechanismům organizace a strukturalizace práce. Individuální a kreativní člověk (muž) je spojován s hrozbou chybování, která se procesem deskillingu eliminuje na minimum. Pracovní řád a jeho modernizace

a technologizace jsou poté známkou vyspělých korporací, do nichž pracující přicházejí vykonat předem jasně definovanou činnost, nad kterou mají sami minimální kontrolu. Ta je vtělena do samotného mechanismu práce, který zajišťuje hladký pracovní proces. Důvěra v nové technologie a jejich maximální využití souvisí i se snahami o zvyšování efektivity práce na maximum.

Racionalita, technologické nadšení a technokratický optimismus jsou tedy součástí procesu odcizení pracujících od samotných činností vykonávaných na každodenní bázi. Přesto, že se námezdní práce dostává do středu života každého, kdo ji vykonává, k samotnému ztotožnění s prací nedochází. Typicky hospodářská témata, jako výše popsané důsledky profesionálního inženýrství, tedy zapříčiňují i ústup kreativity související s klesajícím naplněním v práci – jejich důsledkem jsou tedy i kulturní dopady na život. Ačkoliv většinu snah o transformaci práce v tomto období můžeme vnímat strukturálně-hospodářskou perspektivou, pomocí kritické teorie perspektivního dualismu lze rozklíčovat i kulturní procesy, které se změnami na pracovním poli v tomto období souvisí – především snižující se vlastní identifikaci s vykonávanými činnostmi a předpoklad k hledání sebenaplnění mimo práci, tedy zneuznání člověka jako pracujícího produkující snahu o nalezení uznání v typicky nepracovních oblastech.

Fordistický model etabluje dvojí propojení: Montážní linku na jedné straně propojuje se spotřebou v dělnických domácnostech a na straně druhé se státem podporovanou reprodukcí v jednopříjmových rodinách. Tímto procesem vzniká v rámci fordistického modelu společnosti syntéza mezi marketizací a sociální ochranou. (Fraser, 2016: 109)

2.1.2 Individualizace, byrokratizace a opuštění poválečného optimismu

50. a 60. léta typická pro zvyšující se intenzitu masové produkce dávají mimo stálý zájem o technologickou stránku práce prostor i pro výzkum organizace lidí na pracovišti, který ukazuje na nedostatek psychologické satisfakce a ztrátu vztahu k práci. Odcizení pracovníků od jimi vykonávaných činností vlivem automatizace vede ke ztrátě pracovního uspokojení. Starosti pracujících se týkají

především nahrazování manuální práce automatizovanou výrobou. (Rifkin, 1996: 11) V tomto období jsou zřetelné především debaty týkající se obecnější povahy modelů industriální společnosti v poválečné éře. V 50. letech se začíná objevovat odpor zaměstnávajících k odborové organizaci, roste míra individualizace (Marsden a Kalleberg, 2012: 316) a státně-kapitalistický režim se postupně začíná rozpadat: nejprve politicky v 60. letech, kdy nová globální levice zpochybňuje imperiální, genderové a rasové vyloučení a byrokratický paternalismus, a následně ekonomicky v 70. letech s přicházející krizí produktivity a klesajícími zisky. Výsledkem těchto dvou procesů je konec sociální ochrany. (Fraser, 2016: 112) Akademičky a akademici ve výzkumu práce znovuobjevují marxistickou teorii, důraz kladou na homogenitu práce jako takové a pojetí práce jako subjektu strukturálních nerovností souvisejících s technologickou proměnou. (Thompson, 1989: 16)

Přesto, že můžeme registrovat i první snahy o propojení mezi technologiemi a personální sférou, stále se pohybujeme pouze v rovině technologie–management. Objevuje se tzv. *škola neo-mezilidských vztahů*, která se soustředí především na pojetí pracoviště jako organizace (místo předešlých tendencí jej vnímat jako tovární sociální systém), ale stále zůstává v mezích vyhraničených mezi technologickou organizací a způsoby managementu práce. K jednotlivým pracovnícům a pracovníkům, jejich osobním postojům a vztahům k práci se nedostává ani zdaleka. (Thompson, 1989: 18)

V tomto období převládá narativ *antitaylorismu*, v mainstreamových akademických diskuzích je stále zřetelný hlavní motiv týkající se důrazu na vynucování pracovní motivace prostřednictvím disciplíny managementu, nikoliv v důsledku vlastního ekonomického zájmu. Sebeuspokojení, potřeba statutu a pocit někam patřit dle soudobých výzkumů vznikají mimo práci, přesto, že je možné tyto potřeby naplnit i uvnitř pracovního prostředí. Management práce má v důsledku toho projít transformací k tomu, aby budoval prostředí, které je spoluutvářeno participativním způsobem, ve kterém dochází ke skupinovým rozhodováním

a celková organizační moc je decentralizována. (Thompson, 1989: 18) Začátkem druhé poloviny 20. století dochází k umírnění obecného entuziasmu technokraticko-utopického vidění světa v důsledku zklamání, které po období technologického optimismu přichází, a jež je spojováno především s rostoucími negativními environmentálními dopady technologií. (Rifkin, 1996: 55)

Na snahy o participativnější pracovní prostředí lze nahlížet jako na tendence, které se snaží zabránit přesunu pocitu sebeuspokojení mimo práci. Začleněním statusových realizací do pracovního prostředí a zahrnutím širších socioekonomických faktorů do studia práce dostává námezdní práce jako taková stále větší prostor v individuálních životech pracujících. Určitá decentralizace práce, změna pojetí volného času a nové fragmentace dělnické třídy mají za výsledek rozšíření práce i mimo její základní funkci. Tím se otevírá prostor k nástupu námezdní práce v celé své totalitě, která pojímá třídní i statusové nerovnosti. Současně se s rozpadem fordistického modelu nukleární rodiny a společnosti otevírá i prostor ke vzniku dvoupříjmových domácností jako nové jednotky neoliberální společnosti. (Fraser, 2016: 112)

2.2 Postfordismus a prekariát: proměna pojetí práce v 70. letech 20. století

Ke změně ve vývoji námezdní práce dochází v 70. letech, o kterých André Gorz mluví jako o *postfordistickém období*. V této nové éře vývoje práce dochází k růstu popularity neoliberalismu a jeho přijetí ve společnosti. V důsledku institucionálního tlaku neoliberálních politik sílí celospolečenské odmítání fordistické normalizace práce a byrokratizace sociálního státu, ve kterém byli dosud všichni vnímáni jako subjekty státních politik v předurčených klasifikacích a kategoriích potřeb. Individualizace a privatizace práce se prolíná s odklonem od kolektivních solidárních snah o kolektivní řešení kolektivních problémů. (Gorz, 1999: 4-6) V akademickém prostředí se do popředí dostávají studia zkoumající pracovní prostředí jako organizaci. Soustředí se především na dělbu práce, hierarchii a kontrolu, ve snaze dojít k popisu pravidel chování v organizacích. (Thompson 1989: 24) Stále je ale pozornost přikládána spíše způsobu organizace

pracujících než porozumění organizaci struktur produkce a sociálních vazeb. V 70. letech pokračuje proces technologické inovace (Marsden a Kalleberg, 2012: 317) a vrcholí moderní manufakturní masová produkce, (Sabel a Zeitlin, 1997: 32) která ale zůstává v soudobém ideologickém výzkumu oddělena od socio-ekonomických vlivů. (Thompson 1989: 24) Kapitalismus je v tomto období vnímán spíše jako součást větší byrokratické hierarchie, která se ale stává stále významnějším komponentem společnosti.

O počátku nové éry třídního boje mluví už v roce 1964 Mario Tronti. Popisuje, že unifikaci kapitálu na mezinárodní úrovni musí dojít i ke změně dělnické třídy (v pozitivním slova smyslu revolučního růstu) – pokud k takové strategické proměně nedojde, celý proces bude fungovat ve prospěch kapitálu a související jednostranné stabilizace systému, který dělnickou třídu integruje do sebe. Úhel pohledu, kterým by se dělnická třída měla dívat na kapitál, je politická schopnost jej reformovat a v tomto reformismu následně hledat revoluční potenciál. Ve stejném duchu by podle něj mělo být nahlíženo na třídní boje, které jsou hybnou silou kapitalistického vývoje, jehož revoluční potenciál následně lze rozkrývat a identifikovat. (1964)

2.2.1 Vznik neoliberalismu, prohloubení odcizení práce a její prekarizace

Se znovuobjevením sociálního a industriálního konfliktu přichází i ideologická konfrontace – v USA dobové reporty uvádějí, že dissatisfakce pracujících se projevuje v nízké produktivitě, stávkách, absencích a celkovém nedostatku zápalu. Po poválečném kapitalismu nastupuje postindustriální společnost s financionalizovaným kapitalismem jako novým společenským řádem. (Fraser, 1994: 592, 2016: 112) Nejznámější soudobé studie popisují „privatizované“ pracující, (Goldthorpe a Lockwood et al., 1968, citováno v Thompson, 1989: 30) kteří se vymykají proletářské tradici koheze, komunity a soudružství v práci, a jejichž potřeby jsou markantněji individualizované. Soustředění se přesouvá od potřeby uspokojení z práce spíše k pravidelnosti výplat, sílící závislosti na námezdních vztazích a zajištění potřeb rodiny. (Thompson, 1989: 32; Weeks, 2011: 69) V teorii by tato postfordistická destandardizace, demasifikace

a debyrokratizace mohla otevřít prostor k liberalizaci práce, což se ale nestalo – místo toho se kapitál posunul mimo státní a politickou sféru a stal se hlavní společenskou hybnou silou. (Gorz, 1999: 4-6, 44)

Do popředí se dostává neoliberální model ekonomického růstu a tržní konkurenceschopnosti, který klade důraz na primární roli soutěže a průnik tržních mechanismů do všech oblastí života. (Marsden a Kalleberg, 2012: 317; Standing, 2011: 15, 21; Weeks, 2011: 69) Spolu s rostoucí neoliberální globalizací dochází k outsourcování námezdní práce do nízkopříjmových zemí a k migraci zapříčiněnému představení nové pracovní síly na trhu práce – například Spojené státy se v důsledku těchto procesů postupně orientují na informačně založená odvětví flexibilní produkce. (Marsden a Kalleberg, 2012: 316, 317)

Důsledkem poválečného vývoje jsou makrostrukturální změny ve společnosti, které mění povahu zaměstnaneckých vztahů (Marsden a Kalleberg, 2012: 315-317) a současně maskují liberalizační potenciál technologického pokroku, čímž umožňují, aby se tato změna stala nástrojem silnější dominance práce nad lidskými životy. (Gorz, 1999: 44) Místo ve fordismu ceněné poslušnosti je v postfordismu stavěna na piedestal oddanost a angažovanost, (Weeks, 2011: 70) rizika spojená s výkonem povolání se přesouvají od odpovědnosti zaměstnávajících, případně státu, k vlastní zodpovědnosti za vykonávanou činnost, která se tak stává nejistou – vzniká *světový prekariát*, (Marsden a Kalleberg, 2012: 315; Standing, 2011: 15; Weeks, 2011: 69) nebo tzv. *nejistí pracující*. (Gorz, 1999: 53) „Deindustrializaci“ centralizovaného státu mělo zabránit podle neoliberálních a libertariánských ekonomek a ekonomů zeslabení státní podpory a podpory odborů, aby nedošlo ke zpomalení hospodářského růstu a nárůstu chudoby. 80. léta jsou tak charakteristická prosazováním „flexibility pracovního trhu“, která byla doprovázena znejišťováním postavení zaměstnankyň a zaměstnanců – prekarizování*í pracující nemají stabilní plat ani pevný společenský status, žijí ve stavu jisté dočasnosti své prekérní existence, (Marsden a Kalleberg, 2012: 319, 333; Standing, 2011: 21-23) mají minimální důvěru ke kapitálu a státu a nejsou vázáni

vztahem společenské smlouvy. (Fraser, 2016: 112; Standing, 2011: 25; Weeks, 2011: 55) Korporátní společnosti mají svobodu vybírat si z velkého množství masy pracujících ty, které*ří nabízí nejlepší servis za nejnižší cenu. (Gorz, 1999: 51)

Prohlubuje se i odcizení v důsledku toho, že prekariát není součástí solidárního společenství pracujících a mizí zaměstnanecká identita. (Gorz, 1999: 51-52; Standing, 2011: 31) Proces individualizace práce a samotných pracujících tedy neprobíhá už jen v rámci pracovního místa, kde jsou zaměstnaní odcizeni od mechanizované a automatizované činnosti, ale rozšiřuje se i mimo něj – prekérní práce jako taková je ve své podstatě individualizovaná. Standing právě proto nemluví o prekariátu jako o třídě, protože v důsledku internalizace individualismu jím i uvnitř zmítají boje: jako příklad uvádí „parazitaci na dávkách“, kterou artikulují špatně placení dočasní pracující nebo vnímání migrace jako hrozby ztráty už tak nejistého pracovního místa. Lidé jsou tak hnáni proti sobě, zranitelní před vlivem sílících populistických a neofašistických politik. (ibid.: 49) Aby tito pracující byli skutečně svobodní, muselo by mezi nimi podle Gorze dojít ke kolektivní sebeorganizaci zahrnující pevné mzdy za jejich služby, aby došlo k efektivnímu rozdělení dostupných pracovních pozic. Vlivem toho, že však taková sebeorganizace mezi nimi chybí, se dostáváme do bodu, kdy čím méně práce je, tím více musíme pracovat (abychom si zaměstnání udržely*i). Tento proces outsourcingu následně vede k opuštění námezdní práce takové, jak ji známe. Klasická zaměstnání mizí a jejich místo přicházejí *post-pracující*. (Gorz, 1999: 51-52)

2.2.2 Transformace rodiny a nutnost dvou příjmů

S transformací pracovního trhu dochází i k jeho diverzifikaci: zvyšují se procenta pracujících žen (Fraser, 1994: 592, 2016: 112; Marsden a Kalleberg, 2012: 317) a s migrační vlnou i příchozích nebílých pracujících. (Marsden a Kalleberg, 2012: 317) Péče v důsledku toho prochází proměnou a organizace sociální reprodukce nabývá dualizované formy: komodifikované pro ženy, které si ji mohou dovolit a privatizované pro ty, které ne (jejichž prací je často právě péče za minimální

mzdu). Na místo jednopříjmové domácnosti nastupuje prototyp domácnosti se dvěma příjmy, která již není definována tak úzce, jak tomu bylo v poválečné éře, ale diverzifikuje se. (Fraser, 1994: 592) Nancy Fraser sleduje příčinu těchto procesů v centralitě dluhu jako nástroje akumulace: prekarizací práce klesají mzdy pod minimální náklady na reprodukci a spotřebu, čímž exponenciálně roste poptávka po spotřebitelských úvěrech. Moc kapitálu nad prací i státem roste, (Fraser, 2016: 112; Gorz, 1999: 45) globalizací dochází k intenzivnějšímu přenosu bohatství z periferie do jádra a ke zvětšení kontradikcí mezi ekonomickou a sociální reprodukcí. (Fraser, 2016: 112-113)

Neoliberalismus v celé své šíři tedy propojuje liberalizaci a globalizaci kapitalistické ekonomiky ústící v nejistotu a prekarizaci zaměstnání, proměnu sociální reprodukce a její částečnou komodifikaci, a současně i v nový boj progresivních nových sociálních hnutí zpochybňujících genderové, rasové a náboženské hierarchie proti skupinám bránícím ustanovený řád. (Fraser, 2016: 113) Nejen že tedy neoliberalismus nechává populace bezbranně v rukou kapitálu, ale současně i redefinuje emancipaci v tržních podmínkách. (Fraser, 1994: 592) Fordistická práce založená na relativně jednoduché psychologii se tím proměňuje do komplexního celku kulturních, emočních a manažerských režimů dneška vyzdvihujících seberozvoj, profesionalizaci, vnímání práce jako příležitosti maximalizovat své šance, naučit se novým schopnostem a budovat kariéru a vlastní značku. (Weeks, 2011: 71-73)

Stejně jako dříve je i ve financionalizovaném kapitalismu institucionalizováno genderované rozdělení produkce a reprodukce, rozdíl ovšem tkví v liberálně-individualistickém pojetí, které ženu vidí jako rovnou muži ve sférách produkce (ne však příjmově), přičemž reprodukce zůstává překážkou pokroku, kterou je nutné odstranit. Tato „mezera v péči“ je zapříčiněna i nutností dvou příjmů v domácnosti, protože jeden už zkrátka nestačí, a vyžaduje delegování péče na někoho jiného, nejčastěji na chudé migrantky, které jsou tak nuceny udělat to stejné a vyhledávat stále někoho, kdo péči vykoná za nižší a nižší odměny. (Fraser, 1994: 592, 2016:

113-114) Globální řetězec péče tedy pouze odsouvá problém sociální reprodukce dál: z bohatších na chudší rodiny, z globálního severu na globální jih. (Fraser, 2016: 114)

Proč je důležité vnímat reprodukční práci jako součást historických debat o transformaci práce popisuje i Silvia Federici ve své eseji *Wages Against Housework* (1975). Zatímco námezdní práce uznává člověka jako pracující*ho, může tedy svůj boj ohledně podmínek a mezd artikulovat, zneuznáním reprodukční práce se automaticky odmítá debata nad tím, za jakých podmínek a za jakou odměnu tato práce probíhá. Mít mzdu znamená být součástí společenské smlouvy, vykonávat společensky rozpoznatelnou činnost. Reprodukční práce je ale naturalizována a převtělena do atributu ženské osobnosti jako vnitřní potřeba pramenící ze samotného podstaty ženství, která má být dokonce naplňující. Instrukce manželství založeného na ideálu lásky zapadá do vzorce fungování kapitálu, který zneuznáním sociální a emocionální reprodukce zabraňuje ženám se proti ní bouřit. Revoluční požadavek Federici je „konec naší přirozenosti a začátek našeho boje“ – zavedením mzdy za domácí práce dojde tedy k restrukturalizaci, která povede k uznání reprodukce jako práce, což jsou podmínky počátku boje proti ní. (Federici, 2012)

3. Práce v postneoliberálním světě: Postpracovní teorie a možnosti reálné svobody

Práce je v současných kapitalistických společnostech hlavní organizační, produktivní, sociální i ekonomickou silou. Jak popisují v předešlých kapitolách, v posledních desetiletích se ukazuje, že po úpadku poválečného produktivistického nadšení zůstává jen jakási forma námezdní práce, bez toho, aby její obsah splňoval původní společenské ideály. Místo snah o vytváření více pracovních míst jsou akademickou alternativou studia práce a přemýšlení nad ní postpracovní teorie, které si kladou za cíl přehodnocení a znovupřivlastnění existujících forem produkce a reprodukce, které povedou k zajištění zdrojů a času potřebných k životu mimo

práci. (Cohen, 2019: 190; Gorz, 1999: 4; Vrástí, 2021: 163, 165; Weeks, 2011: 101) Ambicí postpracovní teorie je tedy osvobození se od centrálního postavení produkce v našich životech jako středobodu všech sociálních a ekonomických aktivit. (Frayne, 2016: 197, 201) Úvahy nad světem „po“ práci neznamení odmítání pracovat, (Vrástí, 2021: 163) ale odmítnutí ustanovené instituce námezdní práce a plného zaměstnání. (Cohen, 2019: 190; Gorz, citováno v Frayne, 2016: 201)

Kathi Weeks v úvodu své knihy *The Problem With Work: Feminism, Marxism, Antiwork Politics, and Postwork Imaginaries* (2011) uvádí několik důvodů, proč je podle ní v sociologické a politické teorii práci přikládán malý důraz. První je proces privatizace práce, o kterém mluví už Goldthorpe a Lockwood (1968) a Gorz (1999), a je jí myšlena především představa práce jako unikátního, individuálního vztahu mezi zaměstnanými a zaměstnávajícími spíše než uchopení práce jako sociální instituce. O takovém pojetí mluví už Marx, který popisuje skrývání sociálního charakteru práce, zastření vztahů mezi lidmi a jejich vnímání jako vztahů mezi zbožím. K tomuto pojetí přispěla do značné míry industrializace spojená s námezdní prací a vnímáním práce jako nutnosti k živobytí, což se s rostoucí popularitou neoliberalismu v 70. letech zintenzivňuje. Problémy spojené s prací jsou pak často individualizovány, a spojovány s konkrétním zaměstnáním, než aby byly vnímány jako součást většího systému. Druhým problémem je poválečný ústup pracovního aktivismu (především v USA) a úbytek odborového členství, které vedou k omezeným možnostem úvah nad postpracovními alternativami. (Gorz, 1999: 4; Weeks, 2011: 1-4) Při úvahách nad reorganizací a přehodnocením práce vyvstává globální kapitál jako největší překážka. Přesto, že vývoj technologie a infrastruktury nahrává teoretickému přemýšlení nad redukcí práce a redistribuce zaměstnání, kapitál zůstává překážkou k praktickým řešením.

*„Zaměstnavatelé jsou stále více nakloněni garanci rostoucích mezd než možnosti vlastní kontroly zaměstnankyň*ců nad odpracovanými hodinami v práci.“ (Schor, 1992, citováno ve Vrástí, 2021: 167)*

V neoliberální a postneoliberální společnosti se téměř od všech vyžaduje, aby pracovaly**i*. (Weeks, 2011: 31) Kontradikcí moderního kapitalismu ale je, že se konstantně snaží redukovat naši závislost na práci (například skrze automatizaci), ale zároveň je práce stále jediným měřítkem a prostředkem k dosažení bohatství, statutu a důstojnosti. (Gorz, 1999:5; Marx, citováno ve Vrašti, 2021: 150)

André Gorz v knize *Reclaiming Work: Beyond the Wage-Based Society* (1999) popisuje *konec práce*, o kterém mluví i Jeremy Rifkin (1996). Konec práce chápe jako konec toho, co si společnost zvykla vnímat jako práci. Gorz ale namísto Rifkina zdůrazňuje opuštění společnosti založené na práci ke znovuuchopení práce jako svobodné činnosti. Konec práce pro něj tedy znamená konec společensky identifikovaného a normalizovaného fungování produkce a reprodukce jako celku. (Gorz, 1999: 3-4)

3.1 Práce jako pozdně kapitalistický systém organizace společnosti

Práce je v pozdním kapitalismu nejen primárním mechanismem distribuce příjmů, ale i základním prostředkem k dosažení statutu a zajištění zdravotní a sociální péče. (Frayne, 2016: 197; Weeks, 2011: 6) Vynucování práce je spolu s obhajobou práva na vlastnictví klíčovou funkcí postsociálního, neoliberálního státu. (Weeks, 2011: 7) Pro akademičky**ky* zabývající se postprací je hlavní problém viditelný v její obecné nesvobodné kapitalistické formě. Důsledkem výměny času pracujících za mzdu, která je nezbytná k přežití, je kontrola nad životy zaměstnankyň**ců*. (Henster a Srnicek, 2023; Vrašti, 2021: 165) Práce tedy není jen ekonomickou potřebou, ale především sociální konvencí a sociální silou, díky které jsou lidé integrováni nejen do ekonomického systému, ale i do systému sociálního a politického nebo do systémů rodinných. To, že by všichni měli pracovat, je fundamentálním základem společenské smlouvy, díky které se lidé stávají „nezávislými“ členy společnosti. Práce produkuje nejen mzdy a nadhodnotu, ale i disciplínu, ovladatelnost a zodpovědnost k rodině mezi pracujícími. (Vrašti, 2021: 165; Weeks, 2011: 8) V centru politické teorie věnující se práci i odmítající práci stojí pracovní etika – ke kritice práce a zpochybnění její dominance nad našimi

životy je potřeba se zaměřit právě na etický diskurz, který práci dává její význam. (Vrasti, 2021: 149, 165; Weeks, 2011: 31)

Ke změně stávající organizace práce není potřeba pouze její konfrontace a depolitizace, ale především zpochybnění její základní nomativity a morality. Práce totiž ve společnosti není pouze ekonomickou potřebou a povinností, ale i individuální morální praktikou a etickou kolektivní obligací. (Vrasti, 2021: 165) K racionalizaci a normalizaci práce následně přispívají tradiční pracovní hodnoty vyzdvihující důležitost a důstojnost námezdní práce a její přispívání k individuálnímu růstu, sebenaplnění a vlastnímu statutu. (Weeks, 2011: 11) Kathi Weeks popisuje, že zpochybňováním tradičních pracovních hodnot se nesnaží tvrdit, že práce nemá hodnotu, ale že je důležité

*„trvat na tom, že existují i jiné způsoby organizace a distribuce pracovních aktivit, a že je možné být kreativní i mimo práci. Že je možné hledat uspokojení, které jsme zvyklé*čerpat z práce, i jinde, a že tato nová uspokojení můžeme objevovat, kultivovat a prožívat. A hlavně, že touha žít pro práci a skrze práci funguje především ve prospěch kapitalismu.“* (Weeks, 2011: 12)

Dodává zároveň, že k problematizování práce takové, jak ji známe, je ale potřeba pochopit síly, díky kterým ji přijímáme, a zároveň pochopit naši identifikaci s prací jako s prostorem touhy a aspirací.

3.1.1 Pracovní etika: antinomie udržující systém práce i nabízející potenciál jeho rozvratu

Podle Kathi Weeks je pojetím, které odpovídá na otázku, proč tolik pracujeme, nejen aspekt nutnosti (tedy že pracujeme, protože musíme) a dobrovolnosti (pracujeme, protože chceme – práce nám dává určitou satisfakci), ale především síla oficiální morálky – komplexní propojení nároků, ideálů a hodnot – definované jako pracovní etika. Podle ní nelze zpochybňovat struktury práce bez zpochybňování etiky, na které tyto struktury stojí. V pracovní etice lze nalézt určitou náchylnost k onomu zpochybňování, v současnosti mluví i o potenciálu

jejího rozvratu více než kdykoliv dříve. (Anderson, 2022: 1; Pellizoni, 2022: 578; Weeks, 2011: 38)

Ve snaze vysvětlit kořeny pojmu *pracovní etika* se Weeks vrací k teorii Karla Marxe a Maxe Webera. Všimá si, že Weber přidává k Marxově popisu primitivní akumulace soukromého vlastnictví vysvětlení konstrukce kapitalistických subjektivit. Obě teorie uznávají, že jako dichotomní pár nejsou ani materialismus ani idealismus adekvátní a neměly by být vnímány jako provedeníhodné metodologie. Weber v závěru *Protestantské etiky a duchu kapitalismu* uvádí, že kulturní vysvětlení ekonomického vývoje (které sám obhajoval) není dostatečné bez ekonomického vysvětlení kulturního vývoje. V díle Marxe lze zase nalézt potvrzení, že produkce není jenom tvorba materiálních statků, ale také vztahů, subjektivit a idejí – kulturní síly a formy vědomí jsou tím neoddělitelné od způsobu produkce. Obě teorie tedy nesou myšlenku, že k pochopení a konfrontaci současné společnosti a místa práce v ní je třeba směřovat pozornost jak k jejím strukturám, tak i k jejím subjektivitám. (Kroik, 2014: 290; Weeks, 2011: 40) Z takového přesvědčení vychází i aktualizace kritické teorie Nancy Fraser, pro kterou je odmítnutí falešného protikladu mezi politikou identity a přerozdělování klíčové – ekonomický postoj k typicky kulturním tématům a kulturní postoj k typicky ekonomickým tématům jsou tedy stěžejní linkou toho, kam by se kritická teorie měla ubírat. (Fraser a Honneth, 2004: 27) Na následných charakteristikách pracovní etiky bych ráda ilustrovala tento pohled, skrze nějž lze práci a jejím formám v současných společnostech porozumět.

Z Weberova původního argumentu extrahuje Kathi Weeks pět antinomií, které jsou prostředkem k popisu a porozumění pracovní etiky v USA v průběhu historie. Jsou jimi racionální a iracionální chování, produktivistické a konzumeristické chování, individuální nezávislost a sociální závislost, etika jako nástroj subordinace i insubordinace a jako mechanismus exkluze i inkluze. (2011: 42)

První je racionální a iracionální chování, v jehož jádru je postoj k práci jako k „volání“ – instrumentální vnímání práce jako disciplinovaného a produktivního

úsilí. (Anderson, 2022: 2; Kroik, 2014: 295) Hodnota práce spolu s její centralitou v našich životech jsou jedněmi z nejvíce naturalizovaných a samozřejmých elementů moderních i postmoderních kapitalistických společností. (Weeks, 2011: 42-43) Z tradicionalistické perspektivy ochoty dedikovat sebe sama práci jako cíli sama o sobě, tedy žít pro práci, nikoliv pracovat pro život, můžeme uchopit to, co Weeks nazývá „zmatením prostředku a cíle“. Tato neinstrumentalita námezdní práce utváří pracovní etiku jako důležitý akcelérátor kapitalistického vývoje už v jeho počátcích. Morální ospravedlnění práce a její uchopení jako cíle sama o sobě tedy vede k začlenění pracovní etiky do cyklu kapitálu – vytváření produkce nikoliv pro konečnou konzumaci, ale pro kontinuální akumulaci, o čemž mluví už Marx. (Weeks, 2011: 44-45) Historickou proměnu pracovní etiky můžeme sledovat od tradiční, která se soustředila na sociální mobilitu po životě, přes industriální, která se soustředila na dosažení co nejvyššího postavení v tomto životě, až k postindustriální, která práci vnímá jako cestu individuální seberealizace, vlastního vývoje a kreativity. (Anderson, 2022: 6; Farrugia, 2019: 2-3) Přerod z předkapitalistické pracovní etiky v kapitalistickou můžeme spatřovat na vrcholu fordismu, v jeho slibu mobility a okamžitého vlastního uspokojení naplňující a smysluplnou práci. (Weeks, 2011: 46) Shrnutím tedy pracovní etiku můžeme v průběhu historie vnímat jako prostředek k rozdílným cílům, přičemž chování, které etika předepisuje, zůstává konzistentní: identifikace a oddání se námezdní práci, její centralita v životě a afirmace práce jako cíle sama o sobě. (Anderson, 2022: 7; Weeks, 2011: 46) Proto, že kulturní oddání práci nemůže racionální ekonomickou potřebou být odůvodněno, jeví se jako iracionální. (Weeks, 2011: 75)

V jádru druhé antinomie – produktivismu a konzumerismu – leží premisa, že život s možnostmi, jak jej žít, je podvolen disciplinárním požadavkům práce. Vztah mezi produktivismem a konzumerismem je založen na Weberově protestantském asketismu, který vyzdvihuje produktivní práci a současně zakazuje luxus a zábavu. (Weeks, 2011: 48) Jedná se tedy o funkční propojení mezi produktivním a konzumním chováním – spotřebovávané zboží je odměnou a znakem přínosu a statutu člověka. V industriální fordistické éře kapitalismu ve snaze dostat masové

spotřebě (souběžně s masovou produkcí) vzniká nový vztah mezi produkcí a spotřebou: spotřeba se stává důležitou ekonomickou praktikou, protože je díky ní nepracovní čas také časem, který je ekonomicky relevantní (tedy čas, který vytváří důvody, proč pracovat víc). Antinomie mezi výrobou a spotřebou je tedy hnací silou fordismu. (Weeks, 2011: 49) Pracovní etika byla ale vždy i etikou spotřební, protože pokud by tomu tak nebylo, nabytím majetku (kapitálu) by vznikala hrozba odpočinku nebo nepracování. (ibid.: 50) V postfordistické éře je ale vztah mezi produkcí a spotřebou křehčí – s rozšířením překérních a nejistých forem práce slábne vztah pracujících k jejich zaměstnáním, je tedy složitější pracovní etiku měřit. Stále však zůstává její místo jako podporující tendence ke spotřebě a k produkci. (Farrugia, 2019: 4; Weeks, 2011: 51) Přesto, že je tento vztah produkce – spotřeba funkční, tenze mezi nimi generují nestabilitu a rizika tužeb, která nemohou skrze dostupné formy zaměstnání být naplněna. (Weeks, 2011: 75)

Třetí antinomií je vztah mezi prací jako cestou k nezávislosti a závislosti lidí na námezdní práci. Tato tenze ve své paradoxní formě podporuje společenskou produkci, v jejímž centru stojí suverénní individuální subjekt vykořisťování, které je zdrojem nadhodnoty. (Weeks, 2011: 51) V industriální éře se práce stala prostředkem k společenské a politické nezávislosti, námezdní práce se stává synonymem nezávislosti. Pracovní etika je na tomto místě tedy individualizujícím diskurzem – morální zodpovědnost leží na straně jednotlivců. (Farrugia, 2019: 14; Weeks, 2011: 52) Postindustriální závislost se následně stává čím dál více individualizovanou, čímž se více racionalizuje vykořisťování a legitimizují nerovnosti, vlády hájí blahobyt občanů obhajobou jejich práva pracovat. (Fraser, 1994: 592) Tento proces, ve kterém je pracovní etika zdrojem ekonomických nerovností, vede k přesvědčením, že chudoba je pouze stavem nedostatečné individuální píce a motivace. „Bůh – dnes bychom mohli říci trh – pomáhá těm, kdo si pomohou sami.“ (Weber, 1958: 115, citováno ve Weeks, 2011: 53) Disciplinární funkcí pracovní etiky je tedy to, že vytváří poslušné subjekty ve foucaultovském smyslu slova. Důležitým aspektem je následně i vlastní internalizace si těchto hodnot, která vede k osobní identifikaci s produktivistickými normami. (Anderson,

2022: 3; Kroik, 2014: 297; Weeks, 2011: 54) Etický diskurz tedy produkuje současně závislost a nezávislost, specifitěji závislost na nezávislosti, která produkuje zintenzivňující se tenze v posttayloristické produkci. Pracující, kteří se rozhodují sami a současně jsou dobře ovladatelní, představují v době prekarizujících se povolání mobilizující i demobilizující subjekt, který naráží na vlastní individualitu jich samých (Anderson, 2022: 7; Weeks, 2011: 56) a je všudypřítomným potenciálním zdrojem narušení řádu. (Weeks, 2011: 75)

Čtvrtý antinomický vztah subordinace a insubordinace lze demonstrovat skrze příklad třídního boje – pracovní etika byla tedy přijata oběma stranami jako nástroj boje: na jedné straně jako podvolení pracujících podmínkám abstraktní práce, na straně druhé jako zbraň k jejich odporu a neposlušnosti. Weber rozeznává první funkci subordinace dělnické třídy směrem k třídě profesní a manažerské, (Anderson, 2022: 19) nepopisuje však druhý směr, kterým se tento vztah může ubírat. (Weeks, 2011: 58) Industriální pracovní etika sloužila jako disciplinární síla a ideál, proti němuž (nebo skrze nějž) mohly* i pracující požadovat změny a reformy. Od 19. století si dělnická třída vyvinula i svoji vlastní (alternativní) pracovní etiku do menší či větší míry zpochybňující soudobé strukturální a kulturní marginalizace spojené s třídou. Tato industriální dělnická pracovní etika je klíčovým elementem třídního složení industriálního proletariátu a jeho kolektivní identity – stala se jeho „silnou zbraní“ až do poloviny 20. století. Na druhé straně tato etika ale i rozšiřuje sílu dominantní třídy. (ibid.: 59-60) Postindustriální pracovní etika zdůrazňující práci jako prostor seberozvoje a původ smyslu života může poté být vnímána jako odpověď na protesty v 60. a 70. letech proti odcizení pracujících a disciplinaritě fordistického období. Posun od industriální k postindustriální pracovní etice je tedy součástí větších procesů proměn organizace a smyslu práce. Jako vždy se ale tento proces nejprve zdůrazňující nové odměny za práci (ať už ve formě sociální mobility ve fordistickém nebo seberealizace v postfordistickém období) (Farrugia, 2019: 2) posouvá od pomyslného ideálu k propagandě intersekcionalizující hierarchie pracovní společnosti. (Weeks, 2011: 60)

Poslední funkci pracovní etiky jako mechanismu exkluze i inkluze lze porozumět skrze příklady rasově a genderově podmíněných bojů. (Weeks, 2011: 57, 61) Inkluzivitou pracovní etiky lze v průběhu historie vnímat na jednu stranu jako rostoucí, demokratizující sílu (námezdní práce má status eticky důležité praxe), na straně druhé je i zdrojem hierarchií nerovností (které mohou být dnes vnímány spíše jako reflexe individuálních charakterů než důsledky struktur námezdní práce). Pracovní etika je tedy současně homogenizující i diferencující silou. (Farrugia, 2019: 5; Weeks, 2011: 61) Exkluzivitou pracovní etiky na základě rasy a genderu docházelo k její vnitřní inkluzivitě – námezdní pracující nebyl tedy jenom pracujícím, ale především bílým pracujícím a pracujícím mužem. (Weeks, 2011: 62) Status námezdní práce slouží jako prostředek k ustanovení morální nadřazenosti a legitimacy ekonomického privilegia nad skupinami definovanými na základě rasy a genderu. Pracovní etika má tak hluboký diskurzivní potenciál legitimizující procesy rasové a genderové logiky. (Weeks, 2011: 62) Genderovou konstrukci, kterou pracovní etika podmiňuje, popisují už výše v kapitole věnující se vývoji práce ve 20. století – to, jak práce začala být na rovní námezdní práci, jak námezdní práce začala být spojována s maskulinitou a jak se reprodukční a domácí práce staly synonymy práce ženské. I vyčlenění domácích (ne)prací lze následně vnímat jako součást pracovní etiky udržující ideál maskulinní námezdní práce. „Genderová dělba práce se tedy proměňuje na genderovanou definici práce,“ (Boydston, 1990: 55, citováno ve Weeks, 2011: 63) pracovní etika je ztotožněním maskulinní etiky a (ne)práce (zahrnující všechno od volného času, domácí práce, péče nebo emoční práce) je devalvována a asociována s degradovanou feminitou. (Weeks, 2011: 63)

3.1.2 (Ne)práce: místo genderu v instituci pracovních vztahů

Třídní vztahy se tedy ve společnosti tvoří a přetváří tím, jak jsou určité skupiny z práce vyloučeny a jiné do ní zahrnuty. Proto můžeme práci vnímat i skrze perspektivu genderu, který práci organizuje, práce jej produkuje, vynucuje a reprodukuje. (Weeks, 2011: 9) Pro pracující je práce prostorem, ve kterém se

gender vyžaduje a skrze který se gender formuje; pro zaměstnavatele se nejedná pouze o pasivní zaměstnání jednotlivců, ale aktivní management jejich genderových identit a vztahů. (ibid.: 10) Subjekty, které lze vykořisťovat, totiž nejsou pouze „nalezeny“, ale jsou utvářeny v rámci produkce, (Burawoy, 1979, citováno ve Weeks, 2011: 10) která vynucuje genderovou diferencii a hierarchii. (Weeks, 2011: 11) S genderováním pracovní etiky souvisí i rodinná etika – tedy funkce rodiny jako doplňku pracovní etiky. Rodina slouží nejenom jako instituce disciplinující ženy v domácnosti, ale námezdní pracující stejně tak. Rodinná etika funguje jako mechanismus sociální regulace a kontroly artikulující, racionalizující a reprodukcující podmínky a pravidla námezdní práce. (Murray a Barnes, 2010: 533) Rodina hraje klíčovou roli i po uvolnění tradičního modelu nukleární patriarchální rodiny fordistické éry, především v reprodukci pracovních schopností a pracovní etiky – je nástrojem politicko-ekonomické disciplíny a produkce stabilní pracovní síly s minimálním nebo dokonce žádným veřejným financováním. (Weeks, 2011: 64)

Feministický postoj vůči pracovní etice a jeho vývoj můžeme rozdělit do dvou kategorií. První z nich akceptuje charakterizace domácí práce jako nepráce a soustředí se na integraci žen do prostoru námezdní práce. Tradici liberálního feminismu s požadavky námezdní práce pro ženy může reprezentovat například Betty Friedan, která deklarovala, že žena může nalézt identitu pouze v práci, kterou společnost jako práci uznává, tedy za ni platí. Tento přístup „práva pracovat“ adaptuje soustředění tradiční pracovní etiky na hodnotu námezdní práce. Druhý přístup požaduje naproti tomu změnu statutu domácí práce jako reálné práce – tedy stojící na rovní práci námezdní, argumentující tím, že práce v domácnosti vyžadují stejnou úroveň disciplíny, efektivitu a systematickosti jako industriální námezdní práce. V obou těchto přístupech jsou však zřetelná rizika: v prvním je to ještě větší zneviditelnění a znehodnocení domácích prací, ve druhém hrozba vynucování diskurzu oddělených sfér. (Fraser, 1994: 594-595; Kroik, 2014: 298; Weeks, 2011: 65-66) V obou přístupech zůstává selhání adresovat a zpochybňovat převládající diskurz týkající se práce, oba proudy přejímají jeho jazyk a snaží se tak v rámci něj

budovat hodnotu neplacené práce nebo rovné příležitosti přístupu k námezdní práci k takové, jaká je. (Weeks, 2011: 13, 65)

3.1.3 Zpochybněním pracovní etiky ke zpochybnění struktur společnosti

Všechny výše popsané snahy o zpochybnování a reformy pracovní etiky jsou silnými motory změny emancipačního charakteru. Na druhou stranu slouží všechny tyto požadavky inkluze k rozšíření dosavadních rámců pracovní etiky do nových skupin a nových forem námezdní práce, která tak utvrzuje svoji pozici ve společnosti. Přes jejich revoluční ideály oponující pracovním hierarchiím jsou tak stejně komplicitní v udržování pracovní etiky. V tom Kathi Weeks spatřuje problém, kdy každý z těchto přístupů riskuje udržování genderované organizace kapitalistické společnosti reprodukcí jejích vlastních hodnot. (2011: 68) Vnímání jednotlivců jako produktivních občanek*ů a jejich hodnot v závislosti na legitimizaci pracovní etiky (ať už původní nebo transformované) tedy i tak zůstává specifickým způsobem odporu, který je velmi náchylný ke kooptaci. Bojovat o změnu pouze v rámci, nikoliv proti aspektům tradičního diskurzu práce ve výsledku limituje rozsah požadavků, které selhávají ve zpochybnování základních struktur společnosti. (ibid.: 69)

Všechny antinomie pracovní etiky jsou zdrojem potenciálních tenzí a nejistot, rozrušením fungujících řádů nebo zpochybnováním současných forem fungování práce ve společnosti. Jsou tedy jak prostředkem k udržování fungujících autorit, tak i prostředkem překérnosti jejich dominance. (Weeks, 2011: 76) Kontradikce v jádru pracovní etiky s sebou tedy nesou rozvratný potenciál, který by měl a má být využit. (Pellizoni, 2022: 578; Weeks, 2011: 77)

3.2 Odmítnutí a přehodnocení podstaty práce: prostor pro nové imaginace

Důležitou součástí uchopení práce jako celku jsou i snahy jít proti soudobým diskurzům, revoltovat a odporovat normativitě a identifikaci s prací. V centru tradice odmítnutí práce stojí autonomistická marxistická tradice s historií konfliktní povahy, významu a hodnoty práce. (Vandenberghe, 2002: 21) V utopické vizi

socialistické modernizace je kritika kapitálu problematizována jako kontradikce mezi silami produkce a jejími vztahy – vykořisťování pramenící ze soukromého vlastnictví vede k soukromému přivlastnění produktů nadhodnoty. Tyto buržoazní majetkové vztahy postupně v kapitalistickém vývoji začnou být překážkou k rozvoji produktivních sil. Komunismus by naproti tomu demokratizoval ekonomické vztahy vlastnictví a kontroly, s čímž by souvisela i proměna vztahů produkce a třídních vztahů, přičemž prostředky produkce a samotný pracovní proces by zůstaly beze změny. (Vandenberghe, 2002: 25, 30; Weeks, 2011: 83) Z marxistické perspektivy je zřetelný problém s touto vizí – je založena na nedostatečné kritice kapitálu a zakládá se na příliš mnoha původních hodnotách a strukturách kapitalismu – replikovaly by se fundamentální atributy kapitalistické společnosti (dělnická třída by převzala historickou roli buržoazie) a komunismus by se limitoval na transformaci vlastnických vztahů bez dotčení základní formy industriální produkce. (Weeks, 2011: 84) Vedle toho stojící humanistická utopie se zakládá na kritice odcizené práce, plného uvědomění si individualismu a snaze jít proti dehumanizaci a automatizaci člověka inherentní v západním industrialismu. (Mercer, 2021: 690) Obě utopie Weeks nazývá „marxistickým pozlátkem dvou tváří modernity“ – ideály sociálního a ekonomického pokroku. (Weeks, 2011: 86) Na rozdíl od modernizačního modelu, který odmítá soukromé vlastnictví a trh a akceptuje základní obrysy kapitalistické disciplíny, humanistické paradigma začleňuje širší kritiku práce. Na základě Marxovy ranné teorie lze rekonstruovat komunismus jako neodcizenou společnost, ve které existují přímá a osobní propojení mezi produkty naší práce a spotřebou namísto nadbytečné produkce a nadhodnoty udržující trh s jeho neužitečností. Humanistická perspektiva tak dává hodnotu konkrétní práci jednotlivců místo její abstraktní formy. (Mercer, 2021: 690-691) Maria Mies zastávající takový přístup artikuluje nutnost spotřebovávat to, co vyprodukujeme a produkovat to, co spotřebujeme – produkce a spotřeba jsou tedy limitem jedné pro druhou, a i přes důležitý aspekt kritiky neudržitelných vzorců spotřeby se i tento přístup rovná udržování existující pracovní etiky. (Mies, 1985: 19; Weeks, 2011: 87-89)

Autonomisté, kterým je například Antonio Negri, naproti tomu posouvají analytický rámec od otázek individuální povahy tržních vztahů k možnostem kolektivních ustanovení toho, co práce je – podle Negriho neexistuje žádný koncept práce, který by byl hoden obnovy nebo liberalizace. (Alcoff a Alcoff, 2015: 229-230) Harry Cleaver přímo mluví o problematičnosti představ postkapitalistické užitečné práce, protože i ta by byla jen afirmací práce inherentní systému, který se snaží překonat. (Alcoff a Alcoff, 2015: 228; Weeks, 2011: 91) Autonomistická tradice tedy odmítáním stávajících forem a subjektivit práce otevírá prostor k novým cestám a modelům její organizace. Autonomisté vychází z italských protestů 60. a 70. let hledajících nové základy společnosti skrze posun za původní Marxovu analýzu ke zpochybňování nových, měnících se forem kapitalistického vývoje a s ním souvisejících nových forem odporu. (Weeks, 2011: 93) I vzhledem k výše nastíněnému historickému vývoji je zřetelný proměňující se charakter pracovních vztahů a s ním související změna postavení samotných pracujících v pracovním procesu. Analýzou fungujících kategorií, jejich odmítnutím a hledáním míst s revolučním a emancipačním potenciálem lze tedy dojít ke komplexnímu návrhu způsobů a možností, jakým směrem lze skrze práci společnost přetvářet.

K uchopení konceptu odmítnutí práce je důležité zkoumat její projevy a organizace. Z pohledu samotných pracujících je to právě mzda, která je jejich primární starostí. Mzdové struktury jsou tudíž dominantními mechanismy, skrze které jsou pracující integrováni do kapitalismu, jemuž se sami podvolují. Práce (ne soukromé vlastnictví, trh, továrny nebo odcizení) je tedy primárním základem kapitalistických vztahů, který drží celý systém pohromadě. Snahy o systémové transformace proto z odmítnutí práce musí vycházet. (Weeks, 2011: 97) Odmítnutí samotné se dá podle Weeks analyticky rozdělit do dvou procesů: Prvního jako kritiky a vzpoury proti současnému systému práce a jeho hodnotám – tento proces lze uchopit i jako kreativní praxi systémového znovupřivlastnění a rekonfigurace a počátek liberalizačních politik, které jsou procesem druhým. Proces odmítnutí práce je tedy jejím opuštěním a objevením zároveň. Vize nových alternativ je poté tím, co

odděluje antipracovní a postpracovní myšlení (2011: 99-101) Současně snahy o zlepšení kvality práce musí být doprovázeny snahami o zmenšení jejího rozsahu. Odmítnutí práce musí zároveň být doprovázeno jeho rozšířením i o odmítání struktur a etiky reprodukční práce, tedy i odmítnutím domácí a emoční práce. (ibid.: 109-110)

3.2.1 Základní nepodmíněný příjem a zkrácený pracovní týden

V rámci postproduktivistických snah můžeme mluvit o tendencích redukovat pracovní dobu a reorganizovat práci v souladu se sociálními potřebami společnosti. Je tedy zkrácená pracovní doba počátkem transformace společenské organizace? O úpravě doby strávené prací mluvil už Marx, jehož východiskem bylo, že zkrácením pracovního dne dostane v lidském životě větší prostor svoboda. Myšlenka práce jako prostoru nutnosti a povinnosti podle něj musí být překonána, aby společnost mohla žít v úplné svobodě. Frayne poznamenává, že tento element Marxovy tvorby je velkým vlivem na myšlení autorek*ů postpracovní teorie. (Marx, 1961: 959, citováno v Frayne, 2016: 199) Kratší pracovní týden má mimo reformistický potenciál i značný kladný ekologický dopad, je tedy nejen součástí většího sociálního projektu transformace práce, ale i hybnou silou ve snaze zabránit klimatické katastrofě. Současně se nabízí jako jednoduchá odpověď na rostoucí automatizaci a obecnou úzkost z úbytku pracovních míst v budoucnosti. (Cohen, 2019: 185; Frayne, 2016: 198, 201, 203; Snape, Haworth, McHugh a Carson, 2017: 187)

V hypotetické situaci zavedení kratšího pracovního týdne nebo při úplné absenci regulovaných zaměstnání se však nabízí otázka toho, jak si lidé budou schopni zajistit živobytí. Základní nepodmíněný příjem, na který mají nárok všichni členové společnosti, je spolu se zkrácením pracovní doby další snahou, kterou se lze postpracovnímu ideálu přiblížit. (Cohen, 2019: 191; Snape, Haworth, McHugh a Carson, 2017: 187) Distribuce a zajištění základního nepodmíněného příjmu se diskutuje na několika rovinách, buď jako dividend ze státní produkce (jak je tomu například na Aljašce), skrze fond společných aktiv, který kompenzuje jednotlivce

za využívání společně držených aktiv státem nebo jako uhlíkovou daň, která kompenzuje domácnosti na měsíční bázi. (Cohen, 2019: 191) Všechny tyto strategie jsou ale stále konstruovány jako možnosti suplementace mzdy za alternativní příjem v rámci současného systému. Je ale základní nepodmíněný příjem dostatečným opatřením ke zmírnění ekonomické nestability a prekarizace společnosti? Cohen ukazuje na podobnost se současnými formami sociální podpory a uzavírá, že tedy neadresuje strukturální nerovnosti, které se ještě zintenzivní v éře rostoucí digitální automatizace. (2019: 192)

Realizace základního nepodmíněného příjmu a jeho uvedení do praxe je podle Weeks nejenom pouhým požadavkem změny pracovní politiky, ale především novou perspektivou, provokací a praxí, která propojuje kritiku současného systému a možnost imaginace systému budoucího. Perspektivou základního nepodmíněného příjmu tak lze zpochybňovat současnou pracovní etiku a rodinné hodnoty a vizualizovat sociální reformy, které se odpoutávají od dominantního režimu ekonomické produkce, sociální kooperace a politického řádu. Jeho praktická proveditelnost a vize dlouhodobé udržitelnosti jsou hodnotami, které rozšiřují jeho emancipační potenciál. (Snape, Haworth, McHugh a Carson, 2017: 187; Weeks, 2011: 147) Základní nepodmíněný příjem je feministickou praxí, jejíž kořeny lze vidět už v eseji *Wages Against Housework* Silvie Federici, na rozdíl od ní je ale proveditelnější alternativou, která neobsahuje hrozbu genderovaného udržování rozdělení práce. Současně základní nepodmíněný příjem adresuje i problémy prekarizace práce a je tak adaptací na postfordistickou éru a proměny práce v posledních letech. (Weeks, 2011: 150)

Základní nepodmíněný příjem i zkrácení pracovní doby jsou společně feministickými postpracovními imaginacemi zohledňující důležité souvislosti mezi námezdni a reprodukční prací, mezi prací a rodinou. Neoddělitelnost těchto oblastí souvisí s inherentním zakořeněním genderových norem ve společnosti a normalizací typicky ženských a typicky mužských prací. Denaturalizací osmihodinových pracovních dní a standardu plných úvazků se otevírá prostor

k denaturalizaci genderované reprodukční práce. (Weeks, 2011: 171-172)

3.2.2 Překážky realizace postpracovních politik

Současná produkce má své ekonomické i ekologické limity, které zabraňují v pokračování nebo spíše návratu k industriální, růstově-orientované a produktivistické minulosti. Proto je v postpracovní společnosti důležité přehodnocení práce. (Vrasti, 2021: 166) Překážkou k tomuto přehodnocení je mimo akumulární a růstový charakter kapitalismu i příliš úzký pohled na práci a její individualizace. Úzký pohled na práci, jak ji vnímá socialistická levice, následně brání pracujícím v získání moci nad tím, zda pracujícími vůbec chtějí být, protože například požadavkem vyšších mezd se soustředí pouze na jeden aspekt problému. (Vrasti, 2021: 167) Socialistická kritika zaměřující se pouze na rozměr rovnosti a důstojnosti a zanedbávající otázky autonomie a svobody sama o sobě nepochybňuje základní formu industriální produkce. Cílem by podle Wandy Vraští tedy nemělo být pouze osvobození práce od jejích disciplinárních hranic, ale kolektivní určení obsahu a cílů redefinované práce, a tím i vznik možnosti stát se „více než pouhými pracujícími“. (2021: 168) Postpracovní teorie tak reprezentují unikátní přínos v reprezentaci boje, který byl levicí opuštěn: tedy toho, aby pracující měli svobodu k tomu vést život mimo práci a zároveň i v jejím rámci. (Frayne, 2016: 199)

Další překážkou k tomu, aby se postpracovní politika stala rozšířenější součástí diskurzu, je hegemonie dluhu jako klíčové strategie určování hodnoty v pozdním kapitalismu. Dluh jako atomizující síla, která přehlušuje solidaritu, (Graeber, 2011, citováno ve Vrasti, 2021: 168) izoluje členky*y společnosti a je překážkou k formování grassrootových horizontálních hnutí, která by zaplnila pomyslné nedostatky organizované levice. Dluh tak může snadno fungovat jako nová pracovní etika, která tlačí společnost k jedinému východisku současné situace – a to takovému, že více pracovat je jediné řešení ekonomiky studu a viny, do které nás dluh uzavírá. (Vrasti, 2021: 168) Postpracovní politika nám na tomto místě může pomoci změnit naše vnímání od práce jako dluhu, který splácíme společnosti

k práci vykonávané pro společnost. Jak ale popisují v následující kapitole, narativ „práce z lásky“ nebo „dobrovolné práce“ je v mnoha ohledech také problematický, a omezuje naše vidění postpracovní transformace k pouhým částečným nebo neúplným svobodám (tedy pouhým svobodám od námezdní práce, ne od práce celkově). (Frayne, 2016: 199)

3.2.3 Utopické naděje a jejich revoluční potenciál

Kathi Weeks v závěru své postpracovní teorie prezentuje utopické naděje budoucnosti, které popisuje nikoliv skrze politické požadavky pragmatických reforem, ale skrze substanciální transformace současných konfigurací sociálních vztahů. (2011: 176) Ač mají utopické vize budoucnosti své vlastní limitace, jejich nekompletnost nutně nemusí znamenat to, že nemají potenciál. Fragmentace a roztržitost utopických požadavků následně nahrává vnímání utopických vizí jako procesů a projektů spíše než cílů. Takové pojetí poté umožňuje dále přehodnocovat povahu a funkce politických požadavků: to, jak slouží k produkci kritického vědomí, jaké vyvolávají a reflektují politické potřeby a jak mobilizují a organizují kolektivní aktivity. Utopické vize tedy mohou být funkčními nástroji a efektivními mechanismy podněcujícími kritické přemýšlení nad současnými společnostmi, inspiraci nových politických imaginací a kolektivních akcí. (ibid.: 225)

4. Metodologická a teoretická východiska

Pracovní etiku podrobují mikroanalýze konverzačních a textových narativů a kritické diskurzivní analýze z makroperspektivy. Cílem mikroúrovně analytického narativního rozboru je uchopení a rámování každodennosti, interakcí a obsahů analyzovaných textů, které jsou většinou komponovány jako deníkové zápisky a vzpomínky na pracovní zkušenosti. Právě všední projevy pracovní etiky jsou zdrojem porozumění jejím kořenům, ustanoveným vzorcům chování a individuálním projevům a dopadům naturalizace práce. Větší rozměr sociální institucionalizace a komplexity práce zkoumám skrze kritické a mocenské

diskurzy, které se v analyzovaných textech objevují nebo se vykreslují detailním popisem mikronarativů. (Souto-Manning, 2012: 159)

Diskurz jako propojený soubor jazyka a praxe jeho produkce, šíření a přijímání vnímám jako proces, který má existenční a transformační potenciál. Je neoddělitelnou a inherentní součástí sociálního světa, který spoluvytváří a je jím spoluutvářen zpětně. Diskurz není jenom jazykem, ale souborem symbolů, hodnot, přesvědčení, morálky, etiky, identity a postojů. Skrze něj lze porozumět společenským mocenským hierarchiím – neomezuje se pouze na to, co je řečeno, ale zkoumá i jak je to řečeno a v jakých komplexních kontextech. (ibid.: 159-160) Kritická diskurzivní analýza ale podle Mariany Souto-Manning postrádá propojení s lingvistickými koncepty a zůstává tak na makroanalytické úrovni. Je tak potřeba se zamyslet nejenom nad tím, jak systém lingvisticky kolonizuje každodenní životy skrze institucionální diskurzy, ale také nad tím, jak lidé svojí všedností udržují systém a jeho jazyk ve svých objektivitách. (2012: 160) K opravdu kritickému přístupu je tedy potřeba porozumět i narativům, skrze které lidé chápou a rozumí svým společenským rolím a zkušenostem. Kritická narativní analýza je tedy spojením analýzy kritické diskurzivní a analýzy narativní a je tak vzájemně se doplňujícím způsobem, jak zkoumat vzájemný vliv sociálních interakcí na osobní i institucionální úrovni, a jak institucionální diskurzy ovlivňují osobní každodenní narativy a jsou jimi zpětně ovlivňovány. (ibid.: 161, 163) Rozšířením analytického rámce dostávají prostor konstruktivní i upevňující mechanismy a je skrze něj možné koherentně zkoumat identity, interakce a kontexty. (Taylor, 2006: 94)

4.1 Pracovní etika jako rámec porozumění pracovním podmínkám, strukturám a vztahům

Teoretickými východisky, skrze které práci zkoumám, jsou vnímání práce jako dvoudimenzionální kategorie inspirované propojením identitární a ekonomické roviny života v pojetí kritické teorie Nancy Fraser. Kulturní a ekonomická perspektiva jsou důležitými trajektoriemi, které mi umožní uchopit práci v celé její šíři. Druhým teoretickým východiskem je pět antinomií pracovní etiky: Ve vztahu

racionality a iracionality práce budu zkoumat především její neuchopitelnou centralitu v životech pracujících. Oboustranný vztah mezi kulturní racionalitou a ekonomickou iracionalitou je klíčový k porozumění internalizaci a naturalizaci práce v životech pracujících. Mezi produktivismem a konzumerismem je mým hlavním záměrem uchopení tenze, kterou tento antinomický vztah utváří. Centralitu člověka jako spotřebitele i producenta vnímám jako funkční ukazatel udržování systému i jeho dopadů na individualizované pracující. Vnímání práce jako zdroje závislosti a nezávislosti současně je cyklickou činností, která pracující motivuje k vizi vlastní suverenity přes všechny aspekty vykořisťování a nedosažitelné nezávislosti. Tento antinomický vztah zkoumám na úrovni individuální morální zodpovědnosti, internalizaci práva pracovat a závislosti na nezávislosti. Propojení mezi subordinací a insubordinací centralizované v třídním boji prakticky hledám v intersekciónálních hierarchiích pracovní společnosti. A pracovní mechanismy inkluze a exkluze spojují s genderově podmíněnými pracovními vztahy, jejichž individualizační potenciál je pro uchopení této antinomie klíčový.

Skrze takto definovaná vodítka čtu vybrané tituly a v následující kapitole propojuji individuální osudy a zkušenosti s teoretickými rámci a metodologickými východisky kritické narativní analýzy.

Analýzu knih rozdělují do kapitol podle nejvýraznějších vlivů, které udržují námezdní práci v takové formě, v jaké je. Ty strukturuji jako pomyslné protiklady, které zdánlivě stojí proti sobě, ale ve výsledku fungují jako jeden celek – antinomie pracovní etiky, které rozebírá Kathi Weeks jako aktualizace Weberovy pracovní etiky. Každý z těchto aspektů následně podrobují rozboru podle výše stanovených odůvodnění mého pojetí práce.

5. Dřít a přežít: kritická narativní analýza literatury faktu věnující se práci

Literaturou, kterou v této kapitole podrobují rozboru a analýze, jsou reportážní knihy zkušeností s nízkopříjmovými zaměstnáními:

Knihy *Nickel and Dimed* Barbary Ehrenreich (2001) se věnuje pracovním podmínkám ve Spojených státech na přelomu tisíciletí. Autorka popisuje svoje zkušenosti a ukazuje, jak i ta zaměstnání, která vnímáme jako nejméně prestižní, vyžadují velkou mentální a fyzickou zátěž a často nepokryjí ani základní potřeby. V knize se prolíná náročnost samotných zaměstnání s problémy zapadnout do kolektivů a rozklíčovat jejich struktury. Autorka nastiňuje, že ani poctivá a těžká práce není vstupenkou do zajištěného života.

Linda Tirado v knize *Hand to Mouth: Living in Bootstrap America* (2014) popisuje svoje pracovní zkušenosti a život v chudobě v jeho celé šíři. Nekonečnost směn z více nejistých povolání najednou se prolíná se snahou vyžít s málem, která však ne vždy k vlastnímu zabezpečení stačí. Autentický pohled společnosti na lidi pracující v nízkopříjmových zaměstnáních autorka odkrývá skrze všudypřítomné pocity ponížení a nejistoty.

Emily Guendelsberger se v knize *On the Clock: What Low Wage Did to Me and How it Drives America Insane* (2018) nechává zaměstnat ve skladu Amazonu, v callcentru a v McDonald's, a svými zkušenostmi též přibližuje realitu pracujících Ameriky. Lidé, kteří jsou dlouhodobými pracujícími na těchto pozicích musí často dostávat ideálům maximalizace efektivity a následovat předem dané rámce za cenu ztráty lidskosti.

Deníkové zápisky Saši Uhlové v knize *Hrdinové kapitalistické práce* (2018) i jejím pokračování *Hrdinové kapitalistické práce v Evropě* (2023) přibližují všednost nízkopříjmových zaměstnání. Autorka se nechává zaměstnávat ve společnostech, jejichž zaměstnankyně a zaměstnanci pracují dlouhé hodiny, dostávají minimální mzdu a s málem času na péči o rodinu a nízkým příjmem se snaží vyžít.

Život novodobých nomádek a nomádů popisuje Jessica Bruder v knize *Země nomádů* (2021). Komplexní fenomén života na cestě za sezónními pracemi autorka sleduje skrze osudy a zkušenosti lidí, se kterými se na cestě setkala. Sama poté nomádství poznává a rovněž putuje za dočasným zaměstnáním.

Všemi knihami se prolínají linky těžké a náročné dřiny, časté nesmyslnosti práce, neschopnosti a neefektivity manažerů a celkové únavy ze života zapříčiněné nutností dít k zaopatření základních potřeb. Cyklus chudoby a nedostatku volného času, ze kterého se nelze vymanit, je umocněn neprostupností struktur ve firmách, chybějícími odborovými organizacemi, laxními kontrolami úřadů práce a celkovým všudy přítomným nevyřčeným neporozuměním a strachem z toho, že vždy může být hůř.

5.1 Racionalita a iracionalita pracovního chování

V analyzovaných textech je zřetelný silný motiv autorek pokládat si otázku, jak to lidé mohou vydržet, jakto, že jim nelidské pracovní podmínky přijdou normální: Jak mohou pracovat bez přestávek a bez vize na zlepšení několik hodin denně? Od položení této otázky většinou v úvodu knihy uplyne přes popis jednotlivých pracovních míst a konkrétních zaměstnaneckých zkušeností několik kapitol, načež se v závěru se objeví variace na konstatování: Prostě nemají na výběr. Tento narativ nabízí hned několik rovin zamyšlení se nad tím, jak prakticky uchopit a ilustrovat racionální a iracionální aspekty pracovní etiky v kulturní i ekonomické rovině.

Práce, kterou autorky vykonávají, se proměňuje od prací na farmě, ve výrobě, ve velkoskladech, v pohostinství a péči až po callcentra nebo supermarkety – na všech pozicích ilustrují jednak struktury managementu a organizace práce, ale i jednotlivé osudy spolupracovníků a spolupracovníků. Empatie k pracujícím je silným motivem, o kterém autorky píší. To, že práce, kterou vykonávají, je potřeba, nepramení většinou (kromě pečujících pozic, ke kterým se dostanu později) z toho, že by jim přišla zvláště důležitá pro společnost, ale z toho, že ony samy jsou v daném pracovním kolektivu potřebné – pomáhají stálým pracujícím, aby neměly* i tolik

práce a svojí přítomností jim práci ulehčují. K tomu se váže i smutné loučení a opouštění kolektivů, ve kterých po jejich odchodu bude muset někdo pracovat i za ně. Stejně tak je většina pracujících v popsáných kolektivech k sobě vzájemně nápomocných, snaží se si vycházet vstříc a navzájem si práci nestěžovat. Kolegialita bývá většinou narušena stresem z vyčerpání kvůli dlouhým pracovním hodinám, z nesmyslného zadávání práce, kterému nikdo nerozumí, z nefunkčnosti pracovních přístrojů, nebo stresem z nedostatečného vysvětlení náplně práce ze strany vedoucích a managementu.

5.1.1 Ekonomická nevysvětlitelnost kulturního oddání se práci

Saša Uhlová popisuje neúctu k práci ve vodňanské drůbežárně, kde se zabalené krabičky s naporcovanými kuřaty znovu ničily, když se zjistilo, že nejsou potřeba, (2018: 87) k plýtvání docházelo i na farmě v Německu, kde pracovala (2023: 51) – v obou případech byla na pracovišti přednější rychlost práce. Všudypřítomný strach z toho, že by někdo neměl co dělat, v důsledku zapříčiňoval i to, že se někdy pracovalo úplně zbytečně. Podobně Jessica Bruder popisuje i svoji zkušenost z farmy na cukrovou řepu v Americe, kde se přes náročné podmínky, smrad a zimu nemohla ani na chvíli zastavit, když zrovna nebyla práce (například z důvodu zaseklého stroje). Stejnou potřebu stále pracovat popisuje i ve skladu Amazonu, kde přes naplnění míst na vyrovnávání zboží pracující stále musely* i plnit denní normy. (2021: 144, 233) I v pohostinství Barbara Ehrenreich popisuje potřebu vypadat stále zaměstnaně:

„Manažeři mohou odpočívat – celé hodiny, pokud chtějí – jejich práci je ale sledovat, že si neodpočne nikdo jiný. Proto jsou chvíle, kdy není co dělat, stejně vyčerpávající jako ty, kdy je práce hodně. Začnete pak protahovat každou drobnou činnost, protože jakmile vedení vidí náznak nicnedělání, zadá vám práci mnohem náročnější.“ (Ehrenreich, 2001: 19)

V odraze této skutečnosti dovádí koncepci nepřetržité práce do extrému říkanka Raye Kroca, jednoho ze zakladatelů a budovatelů značky McDonald's:

„Pokud máš čas posedět, zvládneš taky uklízet.“⁷ (Guendelsberger, 2018: část 3)

Neefektivita, špatné plánování pracovních činností a neorganizovanost úkonů, které lidé v nadřízených pozicích rozdávají, jsou završeny tím, že nově příchozí nejsou často zaškoleni, nikdo jim nic nevysvětlí, následují se nepsaná pravidla a lze se spoléhat jenom na rady od milých spolupracujících. Nutnost vysokého pracovního nasazení je poté často přednější než samotná efektivita práce.

Známky toho, co Kathi Weeks popisuje jako ekonomickou nevysvětlitelnost kulturního oddání se práci, (2011: 75) poprvé v textech lze spatřit už na každodenní úrovni organizace a strukturování samotných vykonávaných činností v pracovní době. Kulturní idea nedotknutelnosti práce se buduje a udržuje v každodenním až posvátném vnímání práce jako něčeho, co se musí vykonávat přesto, že není jak. Nemožnost pracujících si sednout, když se zasekne výrobní linka, hrozba neustálé kontroly nadřízenými pomocí kamerových a GPS systémů nebo neprůhledných oken ve vyšších kancelářských patrech, a potřeba za každou cenu „dělat, že něco dělám“ se tak spojují v pevný základ, na kterém vzniká komplexní představa práce jako něčeho, čemu je potřeba se oddat a podvolit na každé směně i v celém životě. Ekonomicky nelze tento jev vysvětlit, protože trvá přes vlny aktuální potřeby i nepotřeby práce. Práce se tak stává normalizovanou a naturalizovanou hodnotou a sled vykonávaných (i předstíraných) činností vykresluje jakousi pracovní totalitu, ve které všichni musí pracovat jenom proto, aby pracovaly*ⁱ. Linda Tirado popisuje, jak se tento narativ přelévá z pracovního prostředí do roviny

⁷ V originále: *„If there's time to lean, there's time to clean.“* (Guendelsberger, 2018: část 3)

vlastního života a zanechává v pracujících nepřetržitý celoživotní pocit viny, pokud zrovna nepracují. (2014: kap. 1) Iracionalita je poté ještě podpořena tím, že za těžkou dřinu nejsou pracující dostatečně ohodnoceni, pracují (často nelegálně) dlouho přes čas, nemají volno nebo za práci cestují.

5.1.2 Kulturní iracionalita ekonomicky racionálních rozhodnutí

Nejen, že ale v textech nacházím ekonomicky iracionální dopady kulturního pohlcení prací, vztažením se k teorii Nancy Fraser lze vidět i kulturně iracionální dopady ekonomicky racionálního chování, které nabírají různých obrysů. Jedněmi z nejviditelnějších projevů jsou agenturní práce a pracovní migrace. Pracovní agentury, které by měly pokrývat výkyvy poptávky na pracovním trhu, neplní však jenom tuto funkci, ale často jsou důležitou (ne-li hlavní) součástí náboru pracujících do společností. (Uhlová, 2018: 143) Důsledkem jsou mzdové nerovnosti i nerovné nastavení výkonu směn a počtu odpracovaných hodin.

Ekonomicky racionální pracovní migrace z celého světa do Ameriky nebo ze zemí bývalého východního bloku do západní Evropy nabývá při popisu individuálních osudů pracujících kulturně nekonečně iracionálních obrysů. Od rozpadu rodin a nemožnosti vidět vyrůstat vlastní děti se dopady pracovní migrace přelévají k absolutnímu pohlcení života prací, sdílení postele, ve které se střídají lidé podle směnného provozu (Ehrenreich, 2001: 27) a spánku i méně než pět hodin denně. Vycestovat za prací, překročit pomyslnou evropskou „mzdovou železnou oponu“ (Uhlová, 2023: 23) do zemí, kde platí lépe, a tak dopřát své rodině lepší životní podmínky, by bylo možné vnímat kladně pouze v případě, že by pracovní migrace nenabývala tak obřích rozměrů a pracovní podmínky pro migrantky a migranty nebyly pod hranicí lidskosti. Věta, že „vždycky bude někdo ochotný dojet za prací a tam se udržet k smrti“ (ibid.: 88) značí intenzitu globálního řetězce práce, který nikde nekončí a se sílícími mzdovými nerovnostmi jenom dál nabírá na síle. Lidé, kteří nemají na vybranou a svoji rodinu by z platu v zemi, kde žijí, zkrátka neuzivil, pak konstatují, že cestují za prací proto, aby pak doma mohli žít svobodně. (ibid.: 97) Cena této svobody však přesahuje rámce lidskosti. Ženy, se kterými Saša

Uhlová žila na farmě v Německu, byly zvyklé pracovat dlouhé měsíce až čtrnáctihodinové směny bez jediného volna, odříznuté od svých dětí a rodin, kterým chtějí svojí prací vybudovat lepší život. Práce na farmě se pro ně rovná životu na farmě, pracovní hodiny nejsou předem dané, porušují se zákony a existují dva výkazy práce, jeden oficiální a druhý podle skutečnosti. Těžká dřina, pracovní úrazy, bolest celého těla, stesk po dětech a bezvýchodnost vlastní situace často vedou k alkoholismu, který je jediným vysvobozením z úmorných pracovních dní. Paradoxem je, že pro náročnost práce často na dlouhé vzpomínání na rodinu zkrátka není čas. Kulturně obhájit tento zdánlivě ekonomicky racionální proces nelze. Lidem, kteří byli donuceni se vydat touto cestou, se mění život a vlastní identita od základů.

5.1.3 Ekonomické příčiny kulturního budování nové identity

K totálnímu podřízení se ekonomickým podmínkám dochází i u tzv. novodobých nomádek a nomádů, s nimiž cestovala a pracovala Jessica Bruder. V knize *Země nomádů* popisuje tento „novodobý kočovný kmen“ – nomádky a nomády, které*ří nemají dům, ale mají domov a cestují auty tisíce kilometrů za úmornými sezónními zaměstnáními. (2021: 10) Na rozdíl od agenturních pracujících zde ale vidím odlišnost ve vlastní nevoli podvolit se trhu a snaze zajistit si potřeby bez ohledu na něj – zaopatřit si bydlení, aniž by bylo nutné platit s ním spojené výdaje. Tato nová pohyblivá pracovní síla vzniká v důsledku tržních transformací po ekonomické krizi v roce 2008. Tříštěním pracovního trhu a extrémní dočasností zaměstnání se ve Spojených státech vytváří mobilní masa lidí, která výkyvy nabídky a poptávky vyplňuje. Trh staví lidi důchodového věku, kteří celý život strávili prací a často i spořením si na penzi před neřešitelné otázky domácí matematiky: zda si mohou dovolit nájem nebo jídlo, či zda jim vystačí finance na potřebné oblečení nebo na léky. (ibid.: 307)

Vyškrtnout největší výdaj a ekonomicky zracionalizovat svoje rozhodnutí žít na cestách se v takové situaci stalo rozšířenou a populární volbou, jak v dnešním světě přežít. Přes hrozná pracovní a často i životní podmínky se ale knihou Jessicy Bruder

nese i linka kulturní racionalizace tohoto rozhodnutí. Nomádky a nomádi sdílí, jak se dříve trápily* i s dluhy, ale teď zažívají radost a nacházejí komunitu – systém je sice dohnal k současnému způsobu života, ale objevují v něm i potěšení, sounáležitost a klid. (2021: 192) Ekonomická situace jim často nedá na vybranou, ale v jejím důsledku nalézají kulturní obohacení, které formuje jejich nově vznikající nomádkou identitu, zmiňují například vlastní „přerod“:

„Našla jsem svůj lid: bandu otrhaných ztracenců, kteří mě mezi sebe vzali s láskou a se vším všudy. A ztracenci tu nemám na mysli ztroskotance nebo budižkničemy, tohle byli inteligentní, empatictí, pracovití Američani, kteří procitli. Celý život se honili za americkým snem, až zjistili, že je to jen podfuk.“ (citace z blogu The Complete Flake v Bruder, 2021: 194)

Nomádství ale ani zdaleka není romantickou projížďkou krásnou americkou přírodou, setkáváním se s novými lidmi a občasnou brigádou. Je to především snaha hledat optimismus i v těch nejtěžších chvílích a budovat novou identitu na pozadí celospolečenských ekonomických a sociálních krizí.

5.1.4 Kulturní iracionalita ekonomicky racionálního řetězce péče

Většina pracujících hrdinek, které v knihách vystupují, jsou ženy. Jak popisují výše v historických a teoretických kapitolách, ženská pracovní zkušenost prošla svým vlastním vývojem a je i dnes velmi specifická, práci proto vnímám jako komplexní instituci, která je nejenom prací námezdní, ale i reprodukční a emoční.

Saša Uhlová srozumitelně popisuje řetězec péče, o kterém jí vypráví kolegyně při práci se seniory ve Francii: Italka Francesca popisuje, že v Itálii nemohla sehnat práci: V regionu, ze kterého pochází, by se neuživila, a proto odjela pracovat jako pečovatelka do Marseille. Když zestárl její otec, nebyla možnost ho za ní a jejím partnerem do Francie přesunout, sama se zároveň nemohla vrátit. Proto nakonec našla pečovatelku z Rumunska, která se o jejího otce v Itálii stará a bydlí u něj. Sama Rumunka Valentina má rodinu, děti a stárnoucí rodiče v Rumunsku, tam by se ale sama neuživila, proto odjela za prací do Itálie. (2023: 180-181) Ač jenom

v evropském měřítku, rozměr toho, jakým způsobem je péče podfinancovaná a jak stojí na řetězici se levné práci migrantek, je obrovský. Přesně tak popisuje tento sektor i Nancy Fraser, jako nekonečné delegování péče na někoho jiného a neustálou nutnost vyhledávat toho, kdo péči vykoná za nižší a nižší odměnu. (1994: 592, 2016: 113-114)

Ekonomická racionalita nutnosti odjezdu za dobře placenou práci pečovatelky se přímo bije s kulturní nesmyslností najímání si na stejnou práci, kterou ženy samy vykonávají v zahraničí, někoho, kdo ji udělá levněji u nich doma. K uživení sebe a své rodiny ale nemají na výběr.

I osudy nomádek jsou vystaveny větším rizikům a hrozbám, než jakým čelí na pracovním trhu muži. Z výzkumu z roku 2015 vyplývá, že jedna šestina amerických žen, které ve stáří žijí o samotě, se pohybuje pod hranicí chudoby, což je dvakrát více než mužů. (Bruder, 2021: 55) Mzdová nerovnost, břemeno reprodukční práce a delší průměrná doba života tak způsobují, že pravděpodobnost řešení ekonomické krize ve stáří nomádstvím u žen roste.

5.2 Doplnující se produktivismus a konzumerismus

Známky nadměrného konzumerismu a extrémní spotřeby lze v knihách popisujících ty nejhůře placené práce jen těžko. Přesto jsem pro tuto rovnu antinomií našla několik příkladů, na kterých lze jejich vztah ilustrovat. Lze skrze ně přiblížit i roviny tenze a uchopit tužby a naděje jako potenciální rizika rozvratu pracovní etiky. V textech je spíše než konzumerismus cítit všudypřítomná snaha spotřebitelské chování v pracujících potlačit, protáhnout pracovní dobu a volný čas nenabízet vůbec jako možnost.

5.2.1 Extrémní produktivita, minimalizovaná spotřeba

Příběh zaměstnance motolské prádelny Michala, který si jednou dojel do Světozoru pro zákusek, vyfotil se a měl radost, „jak si fajně žije“, ilustruje, že finanční tíseň a snaha vyjít s pár tisíci na měsíc je pro pracující v nízkopříjmových zaměstnáních každodenní realitou. Nezbyvá jim dostatek peněz na jídlo v kantýně, dopravu

MHD, natož školu v přírodě pro děti. (Uhlová, 2018: 30) Při zapomenutí houbiček na uklízení a návrhu na zakoupení nových místo vláčení se zpět do kanceláře kolegyně Barbary Ehrenreich zjišťují, že mezi sebou neposkládají z drobných ani potřebné dva dolary. (2001: 48) Stres z nedostatku financí popisuje Linda Tirado jako specifický proto, že většina mechanismů, které mu obecně zabraňují, jsou finančně, organizačně nebo časově nákladné. Pracující, jejichž mzda jim sotva vystačí na jídlo, ubytování a základní potřeby, si nemohou dovolit jít na jógu, na terapii, bezmyšlenkovitě nakupovat nebo na masáž. Nadto nemají dost často kapacitu stopovat příčiny svého vyčerpání a zvolí momentální krátkodobé řešení namísto dlouhodobé snahy stresu předcházet. (2014: kap. 5)

Pracovnice německé zeleninové farmy vyjížděly v pátky večer (většinou jedině dny, kdy směna končila dřív) do nejbližšího města nakupovat. Procházely obchody se spotřebním zbožím a levným oblečením (které pravděpodobně vyrobily jiné pracovnice v podobně otřesných pracovních podmínkách), a byl to pro ně dost často jediný volný čas strávený mimo farmu, kde si mohly udělat radost a pořídit si něco za vydělané peníze.

*„Některý [ženský] odešly od rodin, kde se musely o všechny starat, vlastně taky otročily, zatímco tady mají nějakou svobodu a peníze.“
(Uhlová, 2023: 61)*

Autorka propůjčuje pracujícím ženám hlas a artikuluje jejich touhu vymanit se z cyklu nekonečné péče a domácí neplacené práce a snahu začlenit se i do nízkopříjmového a náročného zaměstnání jako prostoru částečné emancipace a umožnění krátkého záblesku ekonomické svobody, i když jenom na pár hodin týdně. Hodnota pracujícího člověka se mimo jeho produktivní aktivitu buduje i skrze jeho spotřebu, spotřební etika byla vždy i etikou pracovní. (Weeks, 2011: 50) Tato osobní hodnota ale nemusí být jen domyšleným fenoménem, který se formuje skrze jednotlivé aktivity, Barbaře Ehrenreich její nadřizený hodnotu jí samé a jejího pracovního času sám sdělil, když jí vysvětloval, jak efektivně uklízet a používat dostatečné množství čističů, protože jí usnadní práci a jsou levnější než její čas. Na

hodnotové hierarchii jsou pod uklízečkami tedy už jen čistící prostředky. (2001: 45)

Na hotelu v Irsku, kde Saša Uhlová pracovala jako pokojská, byly volné dny přidělovány bez jakýchkoliv pravidel, náhodně, podle toho, jak to vyšlo, a kolika lidem chtěl zrovna vedoucí platit mzdu. Zavřené*í na hotelu a obklopené*í krásnou krajinou tak pracující začínají a končí směny podle toho, jak je potřeba a o volnu se dozví nejdříve předcházející večer. (2023: 154) Takový obraz nepracovního, spotřebního času (který pro některé pracující takřka neexistuje) může být paradoxně největším důvodem, proč pracovat víc. Vize toho, že mají pracující občas na pár hodin volno, nebo že si naspoří na krátký výlet do města, je hnacím motorem budování pracovní morálky. (Weeks, 2011: 48) Ve skladech Amazonu se Emily Guendelsberger podívovala, jak neplacené volné dny mohou spolupracovnícím a spolupracovníkům připadat jako výborný benefit, nerozuměla tomu, jak někdo může být rád za takové minimum. Amazon i přes otřesnost pracovních podmínek a jméno jednoho z nejhorších zaměstnavatelů ale stále nabízí lepší mzdu než srovnatelná zaměstnání v okolí, a navíc také naději na kariérní růst a potenciální zisk placeného volna. (2018: část 1) Všechny možnosti, které život nabízí, jsou tudíž podvoleny disciplinárním požadavkům práce. (Weeks, 2011: 48)

5.2.2 Tenze mezi produktivismem a konzumerismem jako základ k odmítnutí systému

Na druhou stranu ale i tento udržující aspekt pracovní etiky má podle Kathi Weeks rozvratný potenciál. Roviny napětí, které pracovní dissatisfakce a nepoměr mezi odvedenou prací a možnostmi, jak trávit volný čas, produkují, spatřuji v popisu protagonistky Lindy May, nomádky sezónně pracující ve skladu Amazonu, která sní o stavbě ekologického zemědomu:

„Byla to monotónní a bezduchá práce: uložit zboží do regálu, počkat na pípnutí, ujistit se, že červené světýlko doplulo na svou značku – na čárový kód – a zas znovu, akorát u jiného koše. A k čemu mimo mzdy to bylo dobré? S každou naskenovanou položkou Linda poodkryla kousek

pořádně depresivní skládačky. Někteří tábodříči⁸ se mají za Santovy skřítky, aspoň tak mohou být pyšní na svoji práci, přece to znamená, že odesílají dárky, šíří do světa radost! Jenže Linda se na to žádnými perníčkovými brýlemi nedívala. Nepovažovala se za vánočního skřítka, spíš si připadala jako kolečko v soukolí největšího světového prodejního automatu.“ (Bruder, 2021: 145)

Linda i přes tlak vedoucích na výkon a prázdné slogany budící optimismus a produktivismus cítila nechuť a zbytečnost své práce:

„Jsou tu hromady krámů, které se sem dovážejí ze zemí, kde ani nemají zákony proti dětské práci. ... Náš sklad o rozloze víc jak 90 000 čtverečních metrů je plný všelijakých trefek, co se za měsíc rozpadnou. ... Naši ekonomiku budujeme na zádech otroků, které si vydržujeme v zemích třetího světa.“ (úryvek zprávy Lindy May adresovaný Jessice Bruder, 2021: 299)

I proto bylo jejím snem ze systému, který jí nic nenabízel, uniknout a stát se na něm nezávislou. Chtěla si postavit zemědům – ekologické, udržitelné a energeticky soběstačné stavení z pneumatik a nepotřebných materiálů. Na konci knihy *Země nomádů* autorka píše, že si Linda pořídila pozemek, na kterém plánuje svůj sen realizovat. Únik ze světa, který ani po mnohaleté produktivní snaze nenabízí zabezpečení sebe a své rodiny, je ekonomicky i kulturně racionální cestou, kterou se vydat. Odmítnutí systému v celé jeho produktivně-konzumní šíři se ale jeví jako úplně poslední volba po selhání všech možností, jak se do systému přeci jen začlenit.

⁸ Tábodření je v českém překladu knihy *Země nomádů* užíváno jako synonymum novodobého nomádství, kočování v autech a karavanech za sezónními pracemi po celých Spojených státech. (Bruder, 2021: 65)

Opakem příběhu Lindy May je pracovnice Amazonu Blair, o které píše Emily Guendelsberger: Pravidelně při práci vyhrává tzv. *Power Hour*, za hodinu skutečně dostatek (i stovky) výběrů a přesunů zboží a vyhraje tak dolarový kupón do některých z automatů, které v budově jsou. Baví ji výzva, dobývá nové produktivní cíle a díky výborné fotografické paměti jí práce dobře jde. Jako bonus jsou pak výherkyně a výherci zařazeni* do slosování o – co jiné, než – dárkový poukaz Amazonu ve výši až pěti set dolarů. Blair říká, že možná i proto ji ostatní pracující nemají rádi, její šance na výhru jsou totiž mnohanásobně vyšší. (2018: část 1)

Penzisté brázdící Ameriku se svými vylepšenými karavany-domovy jsou i přes veškerou náročnost nomádkého života a sezónních prací ale příkladem komunity, která se v systému, který jim předkládá stále větší překážky (nebo spíše na jeho úkor), snaží přežít. Bob Wells, blogger a youtuber, který nomádkému způsobu života vydobyl jméno a získal spoustu příznivců, ve svých příspěvcích a proslovech na Sjezdech vandráků často mluví o krvelačnosti trhu a jeho odmítnutí. Nomádství s sebou nese právě toto poselství odmítnutí pravidel společnosti, možnost zvolit si vlastní osud. I to je pro spoustu nomádek a nomádů důležitou součástí jejich identity, která je tak odlišuje od bezdomovkyň a bezdomovců, které*ří podle jejich slov na rozdíl od nich o návrat do společnosti usilují a bezdomovectví vnímají jen jako přechodnou fázi – současně ale cítí, že svojí diferenciací přispívají k větší stigmatizaci bezdomovectví. (Bruder, 2021: 201, 254)

V nomádství se tak propojuje ekonomická i kulturní rovina vnímání práce: z ekonomických důvodů se nomádi vydávají na cestu, opouští svůj dům a hledají způsoby, jak se ze sezónních prací uživit. Díky rozsáhlým dopadům ekonomické krize tuto volbu muselo zvažovat velké množství lidí; nachází mezi sebou spojení, komunitu, a i novou vlastní identitu. Jako její základ lze vnímat onen rozkol mezi produktivismem a spotřebou, lidé věkově většinou nad padesát let celý produktivní život zasvětili tomu, aby ve stáří nějak vyžili: I jejich zaměstnavatelé si pochvalují náboru nomádů, protože mají „dobrou pracovní morálku“ nebo „zkušenosti“, což lze mezi řádky číst tak, že jsou to neúnavní dřiči, v podstatě otrocká pracovní síla.

(Bruder, 2021: 82) I tak ale jejich snahy nestačily, a proto se musejí vydat na cestu. Tenze vyvolaná celoživotní dřinou bez vidiny cíle produkující jen další a další individualizovaná ekonomická selhání vinící vlastní oběti se propojují ve funkční hrozbu odmítnutí společenského nastavení. Otázkou zůstává, zda se musíme kompletně sedřít, abychom mohly*i přežít.

5.3 Práce produkující závislost a nezávislost současně

Narativ člověka jako subjektu extrémního vykořisťování prostupuje všemi analyzovanými texty – nelegální práce zahrnující falšování výkazů, dočasná zaměstnání a hodinová odměna nižší než minimální mzda (Bruder, 2021: 233; Tirado, 2014: kap. 1; Uhlová, 2023: 37) jsou jen jeho nejviditelnější projevy. Ideál práce a práva pracovat jako nedotknutelná dvojice s vlastní vizí dosažitelné politické a společenské nezávislosti utváří obraz chudoby, která přeci musí vždy být důsledkem nedostatku píle a motivace pracovat.

5.3.1 Ekonomická závislost a vize falešné nezávislosti

Barbara Ehrenreich popisuje očima autorky střední třídy, jak důležitá je výchozí pozice každé*ho pracující*ho. Servírky, číšníci a pokojské, se kterými pracuje v pohostinství a hotelech, žijí většinou ve špatných podmínkách – v přelidněných bytech se spolubydlicími, v drahých hostelech nebo karavanech přistavěných u místa práce. Bezvýhodnost jejich situace je zapříčiněna nemožností uhradit depozit a kauci při snaze bydliště změnit. (Ehrenreich, 2001: 21; Tirado, 2014: kap. 1) Linda Tirado podrobně popisuje, jak nákladné je být chudý. Při sebemenší potřebě nečekaného výdaje se tak může sesypat celý pečlivě poskládaný a dřinou udržovaný svět. Může to být odtažení auta následované požadavkem zaplacení velkého výdaje za odtah, nemožnost ho uhradit, v důsledku toho zpožděné příchody do práce, její ztráta a po výpadku mzdy i ztráta bydlení; nebo i nemocí zapříčiněná pracovní neschopnost spolubydlicí*ho, vybírání si neplaceného volna a s nižší mzdou nemožnost zaplacení nájmu vedoucí k vlastní ztrátě bydlení. Nelítostný cyklus chudoby udržuje nejnižší třídu v nejistotě toho, zda se zítra budou mít stejně

jako dnes. Chudí lidé jsou tak vykreslováni jako neschopní, protože je z plnění běžných povinností vytrhne i sebemenší problém:

*„Proto, že se naše životy zdají být tak nestabilní, je na chudé nahlíženo jako na nekompetentní ve zvládnání vlastního života. Předpokládá se, že jsme chudé*í, protože jsme neschopné*í, ne že jsme neschopné*í, protože jsme chudé*í.“ (2014: kap. 8)*

Lidé jsou tak v koloběhu závislosti na práci slibující vidinu nezávislosti v budoucnu – ta je však v nedohlednu. Saša Uhlová píše o zaměstnávání pečovatelek ve Francii, kterým většinou zaměstnavatel legálně přiznává malý úvazek a zbytek hodin pracují načerno. Z úřadu práce je na ně poté vyvíjen tlak, aby si hledaly vyšší úvazek, na což v důsledku nelegální náročné práce nemají čas. (2023: 109) Pohybují se v cyklu, ze kterého není kudy ven. O podobně bezvýhodné situaci mluví i ve vodňanské drůbežárně, kde autorčin samotný proces nástupu do zaměstnání byl tak náročný, že by si ho člověk, který celý život nízkopříjmová zaměstnání vykonává, vůbec nemohl dovolit. Znamenalo by to totiž na určitou dobu přerušit práci, nevydělávat, současně je ve spoustě zaměstnání obtížné dostat se k informacím ohledně požadavků na přijetí, případně ke kontaktním informacím. S časovou náročností se pojí i náročnost finanční – v případě, že je potřeba za novou práci nebo na pohovor cestovat, případně hradit lékařské prohlídky. Pro pracující, kteří s výplatou na měsíc vystačí těsně, případně jim zbývá po strhnutí exekucí životní minimum, je toto nepředstavitelný výdaj, který si nemohou dovolit. (Ehrenreich, 2001: 76; Uhlová, 2018: 61) Falešná nezávislost je s možností svobodného rozhodnutí tedy spíše kontinuální závislostí na zaměstnání, které pracující nezaopatří, nenaplní, využije a vyčerpá.

Zdánlivou nezávislost (s vidinou odchodu za lepšími pracovními podmínkami a mzdovým ohodnocením do jiné země) a současně břemeno závislosti (na někom dalším, kdo stejnou práci vykoná v zemi, ze které pečovatelky odcházejí) produkuje i globální řetězec péče vznikající v důsledku podfinancování pečujícího sektoru. Na levné práci migrantek a migrantů často stojí celá odvětví, péče zvláště. S platovou

nerovností nabývá závislost pro ženy mnohem větších rozměrů, společenská očekávání péče o rodinu z vlastní iniciativy, nižší mzdy a celkově složitější cesta k budování si vlastní nezávislosti (ať už zdánlivé nebo ne) se propisují do větší prekarizace žen a jejich více znevýhodněnému postavení na pracovním trhu i ve společnosti. Pocit naděje a vidina lepšího života, zabezpečení rodiny a touha po vlastní nezávislosti nutí pracující podřizovat se nelidským pracovním podmínkám, omezovat svá základní práva na přestávky v práci nebo dostatek spánku. Internalizace falešného pocitu vlastní svobody a volby svého osudu pak z pracujících utváří dobře ovladatelnou masu, která se přizpůsobí, protože zkrátka nemá na výběr.

5.3.2 Závislost na nezávislosti

Nový prekariát – nomádky a nomádi jsou až děsivě přesným příkladem této antinomie. Na otázku, zda si v dnešní době může někdo dovolit zestárnout (tedy dopracovat se k jakési zasloužené nezávislosti), se vyjevuje v kapitolách Jessicy Bruder stále zřetelnější negativní odpověď. Ač v minulé podkapitole popisují, jak lze na nomádství nahlížet jako na způsob života budující tenzi mezi produktivismem a spotřebou a potenciál pro riziko rozvratu, a přesto, že je možné kulturní budování identity v důsledku ekonomické krize vnímat jako hybnou sílu možností společenské změny, lze nomádství a pracovní migraci vnímat i ekonomickou optikou totálního podvolení se trhu. Táboďíči jsou pohyblivou masou lidí, která zaplňuje místa na pracovním trhu, vyrovnává výkyvy nabídky a poptávky a pro zaměstnavatele jsou snadno zaměstnatelnou skupinou, u které nehrozí budování odborů, protože nikdo nesetrvává na jednom místě příliš dlouho. Zaměstnavatel se nemusí starat o bydlení svých pracujících, protože si ho přivezou s sebou, zajišťuje pouze kempy a parkoviště s umývárny a prádelny. Nomádky a nomádi jsou ochotny* i jet i stovky kilometrů za úmornou sezónní dřinou v otřesných podmínkách, protože jim pár měsíců práce umožní na určité období po jejím skončení nezávislost.

Společnost Amazon fenomén nomádství bere za vlastní a krátce po jeho rozšíření vytváří CamperForce, náborový program sezónních zaměstnání na tři až čtyři předvánoční měsíce. (Bruder, 2021: 83; Guendelsberger, 2018: část 1) Promyšlený systém nábory obsahující odměny za přivedení nových pracujících, propagační stánky na přehlídkách karavanů i reklamní trička, stínítka do aut a další materiály s logem CamperForce a s typickou šipkou Amazonu ilustrují vznik nové pracovní síly v celé její šíři a uchopují ji jako nový subjekt, který se ukotvuje na americkém pracovním trhu. Přes náročnost práce ve skladech a nachození tisíců kroků denně, byly každoročně zarezervované kempy a parkoviště poblíž skladů i na několik měsíců dopředu.⁹ Přesto, že v kempech panuje komunitní atmosféra a buduje se i dočasná mikroekonomika (venčení psů nebo čalounění), z ekonomického pohledu jsou to spíše „mikrokosmy americké katastrofy“ (Bruder, 2021: 83) a „uprchlické tábory po finanční krizi“. (ibid.: 79) Pracující jsou vyčerpané*í z mnohahodinových směn, podepisuje se na nich život strávený prací i každodenní dřina a pracovní úrazy. Namožení a únava jsou všudypřítomné, Amazon ale zaplňuje poptávku i v tomto případě a má ve svých skladech na zdech zdarma automaty na volně prodejná analgetika. (Bruder, 2021: 76; Guendelsberger, 2018: část 1) Přítomnost léků na bolest spatřuji i u Barbary Ehrenreich, která píše, že se staly součástí jejich všedních dní, (2001: 24, 52) i u Saši Uhlové, která sobě i svým kolegyním ulehčovala pracovní zátěž brufeny. (2023: 62) Odlišnost Amazonu od jiných

⁹ Program CamperForce byl ukončen v prosinci roku 2022, z dostupných zdrojů k jeho konci přispělo i přiblížení nomádstvího stylu života a hrozných pracovních podmínek knihou *Země nomádů* (v původním znění 2017) a stejnojmenný oceňovaný film. (Zhao, 2020) Podle vyjádření PR oddělení Amazonu bylo důvodem zefektivnění náborového procesu, CamperForce se tak stává součástí běžných sezónních nábory. (Fedorick, 2023; Kamper Jobs, 2023; Morton a Morton, 2023) Na tento proces lze nahlížet optikou odstranění přílišné pozornosti, která se ke CamperForce díky reportážím Jessicy Bruder začala dostávat.

fyzicky náročných povolání je mnohanásobně silnější pocit útisku, dehumanizace a psychologického nátlaku, který lidé, kteří tam nepracovali, nemají šanci pochopit. (Guendelsberger, 2018: část 1)

Tragická karikatura nomádkého amerického snu nabývá nových rozměrů: Ekonomická krize vytvořila pro trh dobře funkční skupinu lidí, které žene vlastní internalizovaná vize nezávislosti. Zdánlivá svoboda a představa volby sezónních zaměstnání se ale po odhalení kulturních představ a ideálů nomádství stává hnacím motorem produkce ekonomicky poslušných subjektů, kteří z vlastní vůle zaplní pracovní místa tam, kde je potřeba – a to bez velkých nároků na zaměstnavatele.

Nomádky a nomádi jsou tak slovy Kathi Weeks závislí na nezávislosti, individualizací hnaná racionalizace vykořisťování umocňuje a legitimizuje nerovnosti. (2011: 56) Identický pocit prostupuje i knihou *Hranice práce v Evropě*, (Uhlová, 2023) kde většina pracujících (ať už na německé farmě, v irském hotelu nebo v oblasti péče ve Francii) mluví o dočasném zaměstnání a větším výdělku s vidinou vrácení se zpět do rodné země, kde se jim poté bude žít lépe.

5.4 Vlastní subordinace a insubordinace práci

Podvolení pracujících podmínkám práce se vytváří a udržuje různými nástroji směřujícími od vedení a obecnými nepsanými pravidly, kterými se zaměstnaní řídí. Už obecný pocit vlastní potřeby pro kolektiv pracujících, který autorky knih při vlastním zaměstnání zakoušejí, naznačuje velkou kolegalitu a solidaritu s pracovníky a pracovníky, ale i vlastní subordinaci vykonávané činnosti.

5.4.1 Nástroje totálního podvolení se práci: nejistota a nevědomost

Pracující si kvůli objemu práce a nedostatku lidí nemohou dovolit odejít na nemocenskou, (Tirado, 2014: kap. 7) špatná distribuce a nefunkční organizace způsobují, že nikdo na pracovišti neví, co má dělat. (Uhlová, 2018: 72) V zaměstnáních se též dost často objevuje motiv toho, že při nástupu do práce nejsou pracující dostatečně proškoleni a nikdo jim nevysvětlí, co se jak dělá a jaká je konkrétní náplň jejich práce. Stává se, že si nově příchozích i téměř hodinu nikdo

nevšímne. (Ehrenreich, 2001: 43)

V zaměstnáních nejistotu z pracovních úkonů ještě doplňuje nejasnost přesného konce směn – i po odpracování předem daných hodin se může odchod bez dalšího příplatku opozdit. Na německé zeleninové farmě jsou fluktuující časy začátku a konce směn extrémní, pracující se dozvídají večer předem, v kolik hodin druhý den nastupují, konce směn se určují podle aktuální potřeby. (Uhlová, 2023: 99) V restauracích, ve kterých obsluhovala Barbara Ehrenreich, jí kolegyně a kolegové popisují, že když bylo potřeba, zvládají i několik směn za sebou (jednou dokonce tři – tedy 24 hodin), stejná nejistota se pojila i s její prací pokojské, kdy jí už na začátku bylo sděleno, že směny jsou od devíti do „kdykoliv“. (2001: 24, 29) Podvolení práci se s nevědomostí hranice mezi pracovní směnou a volným časem stupňuje, stejně tak tomu bylo i v irském hotelu: Do společné WhatsApp skupiny pracujících večer přicházely rozpisy směn na další den, všichni byli neustále udržováni v nejistotě, od kdy do kdy pracují a kdy mají volno. (Uhlová, 2023: 146-147) Pracovní systémy fungující za hranou legality pracujícím poté těžko nabídnou funkční nástroje, jak se proti takovým nejistotám bránit.

Nevědomost a nejistota, hrubé zacházení s podřízenými, zákazy jídla a pití a vyčítání chybovosti práce, kterou předem nikdo nevysvětlil, jsou účinnými tlaky, jak pracující udržovat v neustálém stavu subordinace práci. Pocit vlastní méněcennosti a neschopnosti doplněný o výše popsané nepřetržité metody dohledu nad činnostmi utváří mozaiku strachu, ve které se z pracujících stávají poslušní lidé bojící se namítat cokoliv proti. Dojem podřízení se v lidech často buduje už při nástupu do práce, Barbara Ehrenreich popisuje vyplňování „správných“ odpovědí zapadajících do hierarchického rozložení moci:

„Spolupracuji dobře v kolektivu? Ano, ale ne do bodu, kdy bych váhala informovat vedení o přestupcích. Jsem schopna nezávislého rozhodování se? Samozřejmě, ale to nemění moji schopnost poslouchat pokyny ostatních.“ (2001: 37)

Reálnou funkcí takových testů poté nemusí být zjištění informací o potenciálních zaměstnankyních a zaměstnancích, ale podání jasné zprávy o požadavcích práce: není potřeba jenom fyzická a psychická odolnost a schopnosti, ale kompletní podvolení sebe sama, svého subjektivního já. (Ehrenreich, 2001: 37) V továrně na sladidla (kde k překvapení autorky došlo i na vysvětlení náplně práce) potom pracující mluví o tom, že i přes všechny problémy jsou vlastně rády*ⁱ, že mají práci, protože jinde se pracuje déle a v mnohem horších podmínkách (mluví o skladech Amazonu). (Uhlová, 2018: 173)

Nebezpečí ztráty práce je intenzivním pocitem, který popisuje i Barbara Ehrenreich, když zjišťuje, že letáky s nabídkami práce jsou jen nástrojem – jakousi pojistkou společností, jak mít vždy nové žadatelky a žadatele o práci v zásobě. To jim umožňuje mít moc nad svými stávajícími zaměstnankyněmi*^{ci}. (2001: 15) Spousta nízkopříjmových zaměstnání se od dobré vůle zaměstnavatelů přímo odvíjí, práce na částečné úvazky a bez benefitů dávají lidem v manažerských pozicích moc se ze dne na den rozhodnout bezdůvodně pracovní poměry ukončit a kohokoliv propustit. (Tirado, 2014: kap. 2) Lidé obecně v prostředí prostoupeném strachem nic nenamítají, bojí se vyhazovu, toho, že by to mohlo být ještě horší a váží si nelegální i špatně placené práce v hrozných podmínkách.

5.4.2 Amazon: pracovní totalita

Lidé, se kterými se Emily Guendelsberger seznámila na diskuzních fórech o práci v Amazonu, uvádějí, že nenávidí, jakou k práci mají, reportáže ani zdaleka nepokrývají, protože být pracujícím ve skladu Amazonu je podle jejich slov uvrhá do nekonečných existenciálních dilemat. Právě existenciální podstata práce a její (i)racionální nesmyslnost dopadá na pracující a buduje v nich nevoli žít. Autorka popisuje, jak je novým pracujícím při nástupu předhazován spolupracující Brian, který nepřišel na směnu, když jeho manželka porodila. Snaha *neskončit jako Brian* (tedy nebýt vyhozen*^a) je tak silná, že nutí pracující si vybírat, které porušení pracovní kázně nese racionálně menší důsledky (jestli přeskočit bezpečnostní kontroly nebo dorazit pozdě, běžet nebo čekat a zmeškat čas nástupu) – podobnými

hrozbami se normalizuje stopování obědových přestávek na vteřinu nebo práce i přes bolesti a nemoci ze strachu z propuštění. (2018: část 1)

Ve skladech Amazonu je kontrola na pracovištích extrémní, pomocí čteček je sledován každý pohyb pracujících, přístroje jim dokonce odpočítávají čas od jednoho načtení kódu k druhému. Mechanizace každého pohybu a redukce pohybů na minimum – která je zřetelná i u práce v callcentru u předem připravených scénářů rozhovoru a nemožnosti vystoupit z role – je k dokonalosti dotaženým vědeckým managementem cílícím na eliminaci zbytečných úkonů a maximalizaci efektivity. (Guendelsberger, 2018: část 2) Povinné držení se pravidel popisuje i Linda Tirado u své práce ve fast foodech, kde diktování povinné básničky přednášené zákaznicím a zákazníkům indikuje snahu o strojovost a co nejmenší individualitu. (2014: kap. 2)

Odlišnost práce v Amazonu od ostatních povolání, která autorky analyzovaných textů vykonávají, je v její nekonečnosti, dehumanizaci pracujících, jejich totálnímu podvolení se povinným jedenáctihodinovým směnám, psychologickému teroru a zacházení s pracujícími jako s lidským odpadem. Příkladem je algoritmus ve čtečkách, které u sebe pracující celou dobu nosí, jehož součástí je i tzv. *Time Off Task* – systém, který upozorní management, pokud čtečka (zaměstnankyně nebo zaměstnanec) po určitou dobu nevykonává žádnou aktivitu:

„Amazon ví, jak trávíte den. ... Společnost má právo sledovat každou vteřinu denní produktivity pracujících. Ve španělštině máme přísloví – Siempre va a te ver. – Vždy na tebe někdo dohlíží.“ (citace proslovu Miguela, školicího pracovníka Amazonu v Guendelsberger, 2018: část 1)

Knihou *On the Clock: What Low Wage Work Did to Me and How It Drives America Insane* (Guendelsberger, 2018) se prolíná nutnost plnit normy za každou cenu pod hrozbou propuštění. Pokud se pracujícím normy plnit nedaří, vedení odebírá právo mluvit, případně deaktivuje rovnou zaměstnaneckou kartu – svoje propuštění zjistí zaměstnankyně a zaměstnanci následující ráno, kdy jim je odepřen vstup do

budovy. Lidé mizející z pracovního provozu bez odůvodnění jsou též silným motivem knihy Guendelsberger. Rovina podvolení se obří korporaci je v Amazonu umocněna i pečlivě budovanou percepcí korporace jako progresivní, inovativní, autentické a produktivní. Bodový systém Amazonu hodnotící přestupky pracujících udržuje pracovní morálku pevně ukotvenou, internalizovanou a ospravedlněnou. Systém pohybu pracujících mezi obřími regály je současně úspěšně udržuje izolované od svých spolupracovnic a spolupracovníků, práce roznášení a sbírání zboží podle pokynů čtečky je osamělá, zřídka se stane, že se k někomu přiblíží natolik, aby si mohly* i popovídat.

To vše je v Amazonu i ve Walmartu však maskováno za pozitivní pilíře práce, společnostem vlastní pracovní filozofii, excelentní servis, pomoc lidem a podobně, (Ehrenreich, 2001: 71) případně sloganem „*Pracuj tvrdě, bav se, tvoř historii!*“ nebo interpretací plnicího centra skladu jako místa, kde se naplňují sny, touhy a přání. (Guendelsberger, 2018: část 1)

Dovršením všech ponižujících praktik jsou podrobné a potupné kontroly proti krádežím, vynášení čehokoliv z budov a skladů, náhodné prohlídky pracovních skříněk i pracujících a testy na přítomnost drog. Každodenní kontroly při příchodu a odchodu degradují zaměstnankyně a zaměstnance a preventivní opatření prohlubují nedůvěru mezi jimi a vedením. Barbara Ehrenreich popisuje přímo třídní divizi, kdy se bývalí zaměstnaní povýšením na manažerky* y v pohostinství stávají součástí korporátu a mizí z nich lidskost, přestávají vnímat všednost lidské práce a soustředí se jenom na výdělek. (2001: 18-19) Takový komplexní obraz slouží k udržování statutu vedení a utvrzování přesně definované hierarchie.

5.4.3 Únava namísto vzdoru: pocity ekonomické a identitární méněcennosti

V knihách Saši Uhlové, která se snažila na pracovištích hledat známky odporu, je spíš než tendence k sebeorganizaci a boji proti neférovému pracovnímu prostředí cítit únava, úsilí odpracovat si svoje a nevzdorovat. Ve Vodňanech popisuje zkušenost s tím, že vedení vyplatilo lidi angažované v odborech, aby se odbory rozpustily. Navíc tam pracuje málo stálých zaměstnankyň a zaměstnanců, najímají

se spíše lidé z agentur, což vede k nízké efektivitě práce, sezónnosti a velké fluktuaci lidí. (Uhlová, 2023: 78) Stejně tomu je i v Amazonu, kde dočasní pracující tvoří až třetinu zaměstnankyň a zaměstnanců bez potřeby zaměstnavatele naplňovat výdaje spojené se stálým zaměstnáním, jako jsou zvyšování platu a benefity. (Guendelsberger, 2018: část 1)

Při inspekcích z inspektorátu práce dostávají pracující pokyny, jak se chovat a co odpovídat, kontroly jsou hodně zběžné a nejdou do hloubky. Na farmě v Německu dostaly pracovnice pokyny, jak odpovídat, kdyby se někdo ptal na pracovní dobu: Pracujeme 10 hodin, máme dvě pauzy. (Uhlová, 2023: 78) Ve dnech, kdy jim na spánek zbývalo i méně než 5 hodin autorce jedna kolegyně říkala, že večer při přesunu mezi dvěma pracovišti budou stávkovat. Po změně plánu a zadání práce na stávajícím místě se ale „vzdor utopil v nekonečném vyčerpání“. (ibid.: 100) Při pracovním úrazu kotníku kolegyně Barbary Ehrenreich sama autorka navrhuje, že přestanou pracovat nebo alespoň odvedou práci za kolegyni s úrazem. Ta však odvětlí, že pochází z tvrdohlavé rodiny a pracuje i přes bolest dál. (2001: 65)

Spíše než pojetí subordinace jako zbraně k odporu a neposlušnosti nebo nástroje ke změně pracovních podmínek je z textů cítit nekonečnou dřinu a nedostatek energie na jakoukoliv iniciativu změny. Propaganda propojující společenské hierarchie se na nejhůře placených pracovních pozicích promítá do internalizace pocitů méněcennosti a neschopnosti, čímž pracujícím ubírá energii na přemýšlení o vzdoru. Méněcennost ekonomická – celoživotní podřízení se práci, která s těžší zaopatří základní potřeby, a méněcennost identitární – budování pocitů strachu, nejistoty, poddání a zneuznání – se proplétají jako klec, ze které není úniku.

Různé roviny ekonomické a kulturní subordinace i snahy jí odporovat a vymanit se z ní jsou patrné v nomádkém stylu života, jak popisují v předešlých podkapitolách. Nomádství protínají obě osy čtvrté antinomie, nomádky a nomádi jsou na jedné straně v pasti systému, který je využívá na těžká sezónní zaměstnání, na straně druhé je pro ně opuštění domova a život strávený na cestě vysvobozením z finanční pasti. V novodobém nomádkém stylu života se vykresluje jak neustálý koloběh

cesty za novou dočasnou prací tam, kde je zrovna potřeba – tedy podvolení se tržním podmínkám, které tak určují další směr cesty, tak i kulturní nezávislost, vznik nové identity a odpor ke klasickému způsobu života, který nomádství nechápe a odmítá.

5.5 Práce jako mechanismus exkluze a inkluze

Inkluze na pracovištích, která v průběhu historie roste a jeví se jako demokratizující hybná síla, dává námezdní práci status eticky důležité praxe. (Weeks, 2011: 61) Péče jako globálně přehlížený, přetížený a extrémně podfinancovaný sektor ukazuje, že institucionalizací genderová diverzifikace pracovních činností nezaniká, naopak se prohlubuje. Demokratizační potenciál inkluze námezdní práce při pohledu na globální řetězce péče ztrácí na síle a ukazuje se, že práce se svou pracovní etikou a morální nadřazeností nad genderově nebo rasově definovanými skupinami je i tak prací podtrhující ideál maskulinní námezdní práce. Pečující zaměstnání jsou tak stále spíše neprací z důvodu přetrvávání naturalizace ženské pečující povahy a její internalizace hluboko do struktur společnosti i pracovní etiky.

5.5.1 Pečovatelka chycená v pasti systému i odsunutá mimo něj

Právě pomyslná zakořeněná přirozenost péče v ženské povaze poté na samotné pečovatelky dopadá nejvíce – emocionální náročnost práce, která často není nikým supervizována a nenabízí adekvátní psychologickou podporu, ústí v přetížení a psychické problémy. Práce pečovatelek je hodně osobní, požadavky občas přesahují rámec pracovní náplně, není možné je však neudělat:

*„Když přijdeš někam, kde není v ledničce nic a do konce týdne zbývá už jen pár eur, tak to nevydržíš a nakoupíš tomu člověku nějaké jídlo.“
(zkušenosti terénních pečovatelek, citováno v Uhlová, 2023: 174)*

Pokud je i po jejich pracovní době něco potřeba, pečovatelky pomohou a nad rámec svých povinností empaticky dělají, co je třeba. I Barbara Ehrenreich pracující v zařízení pro seniory cítí potřebu být pozitivním a ulehčujícím elementem v prostředí instituce, ve které sama péče a láska chybí ze všeho nejvíce. (2001: 40)

Internalizovaná očekávání, která se pojí s tím být ženou a zároveň pečovatelkou, jsou obrovská, fyzická i psychická náročnost práce často přesahuje síly pracujících.

Zkušenosti žen zaměstnaných v jiných nízkopříjmových sektorech se podobají jedním smutným aspektem – aby svoje rodiny uživily, nevidí svoje děti vyrůstat, práce jim rozvrací rodinu, se kterou nemohou trávit čas. Pozdě oznámené rozpisy služeb a nejisté časy odchodů ze zaměstnání umocňují pocit beznaděje a pohlčení celého života prací.

V ženské pracovní zkušenosti se odráží současně inkluze i exkluze, která buduje tenzi a nenaplnitelnost ideálu toho, co znamená být pracující ženou. Práce jako nástroj aktivního managementu genderových identit od žen vyžaduje ekonomickou aktivitu, které se v zaměstnání snaží dostat, ale kvůli mzdové nerovnosti a prekarizaci ženských pečujících pracovních pozic se jim to nikdy nepodaří. Současně jsou na ženy kladeny i nároky být pečovatelkou, dobrou matkou nebo manželkou a odvést doma druhou směnu. Pracovní proces ženy zahrnuje do zaměstnání, ale současně je z něj vylučuje tím, že na ně klade nesplnitelná mimopracovní očekávání.

5.6 Síla péče

Analýza racionality a iracionality práce nabízí na mikroúrovni uchopení konverzačních všedních narativů opakujících se v práci: Všudypřítomný tlak neustále vykonávat jakoukoliv činnost připomínající práci se zhmotňuje v představě posvátnosti práce. Pracovní doba tak musí být naplněna výkonem, morálkou a nepřetržitým produktivním pohybem. To se přelévá do diskurzu pracovního nasazení, jehož ekonomická iracionalita se propojuje s kulturní naturalizací a normalizací pracovní etiky jako kontinuálního jevu v životech pracujících. Globalizaci pracovního trhu s masovostí pracovní migrace lze uchopit z ekonomicky racionálního, ale kulturně nepochopitelného stanoviska – všednost pracujících poukazuje na nalomené osudy rodin rozdělených prací, které jsou i přes kulturní iracionalitu přebity ekonomickými výhodami cestování za prací. Identita

zničená nevyhovujícími tržními podmínkami je ale i prostorem pro přerod v budování nového já. Znovupřivlastněním si statutu, ke kterému jsou pracující dohnáni, utváří sociálně-pracovní prostředí, které je původně formovalo. Ženská zkušenost s nutností cestovat za prací ústící v odsunu péče na stále levnější pracovní sílu pramení z globálně nerovných mzdových podmínek, naturalizace péče jako ženské danosti a feminizace pečujících sektorů. V ženské zkušenosti se projevují jak politika zneuznání, tak i ekonomické nespravedlnosti, které se v sektoru péče protínají a vytváří z něj jednu z nejvíce podhodnocených a přetěžovaných oblastí.

Propojení spotřební a pracovní etiky umocňuje komplexní obraz člověka, jehož ekonomický i kulturní status se odvíjí jak od jeho povolání, tak i od jeho spotřeby. Pokud je ale pracujícím mimopracovní spotřební čas omezen na minimum, ztrácí současně i možnost vlastní mimopracovní statusové identifikace. Na její místo tak nastupuje pečlivě budované ekonomické podvolení se práci. Nerovné rozdělení volného času má potenciál vlastní kreativity si odpírání čas znovu přivlastnit, hierarchie podřízení rozklíčovat a jako celek odmítnout. Identitu je pak možné budovat mimo společenské normy.

Každodenní narativ odpracování si hodin výměnou za dočasnou finanční nezávislost upevňuje cyklus chudoby, který je budován všedními připomínkami vlastního místa ve společnosti. Individualizovaná bezvýchodnost komplexních životních situací často neumožňuje mít naději v lepší budoucnost. V diskurzu závislosti na nezávislosti se protínají osy zneuznání i nerovného rozdělování. Nízkopříjmoví pracující jsou tak ekonomicky závislými subjekty v koloběhu, který nemá konce. Vnímat cyklus závislosti jako mobilizující sílu lze skrze jeho potenciál rozvratu – opakovaná selhání falešné ekonomické nezávislosti mohou vést k nezávislosti kulturní a úplné.

Uchopení pracovní etiky oběma stranami třídního boje jako vlastního nástroje vytváří kulturní i ekonomickou tenzi. Pocity nejistoty, nevědomosti a neustálé kontroly upevňují stávající pozice, vyžadují poslušnost, kázeň a totální podvolení se práci. Výsledný pocit ekonomické a identitární méněcennosti posílený

o všudypřítomnou únavu a vyčerpání kolektivnímu vzdoru prostor nedává. Spojením vybudovaných tužeb, vizí nezávislosti a snahou o budování identity ale začínají být zřetelné obrysy základů odmítnutí pracovní etiky a práce jako celku.

Péče jako jeden z nejvíce podfinancovaných a současně psychicky i fyzicky náročných sektorů zaměstnání je příkladem prohlubování genderových společenských diferencí. Pečovatelky zakoušejí křížící se osy podřízení, jež vedou k jejich nespravedlivým zneuznáním a ekonomickým podvolením. Reprodukční práce nezbytná pro existenci jakékoliv další práce v sobě ale nese sílu revolučního potenciálu. Propojením realizace vlastního rizika rozvratu s výše popsanými nadějemi na nezávislost a pokládání kulturních základů nově vznikajícím identitám se otevírá prostor k odmítnutí instituce námezdní práce jako nefunkčního konceptu, který se přesto, že stále drží pohromadě, již místy láme.

Závěr

Analýza dokumentární literatury mapující pracovní podmínky v nízkopříjmových a nekvalifikovaných zaměstnáních nabízí podrobný vhled do všednosti pracujících, jehož propojením se zvolenou teorií participační spravedlnosti a postpracovní teorií lze porozumět širším společenským diskurzům, jejich příčinám a individuálním dopadům. Pracovní etika a její výzkum umožňuje uchopit tenze pracovní každodennosti v jejich kooptační i rozvratné podstatě. Klíčovými závěry, které z mé diplomové práce vyplývají, jsou především dualita pracovního chování projevující se v udržování systémového nastavení takového, jaké je, ale i v rovinách budování vlastní identity mimo systém; nutnost uchopení jak kulturní, tak i ekonomické roviny práce jako důležité, neoddělitelné a pro studium práce ve své komplexitě zásadní; a důležitost péče ve své funkci jako neoddělitelné společenské reprodukční síly a současně jako nositele revolučního potenciálu.

Spojitosť mezi analyzovanými knihami je vysoká, autorky s podobným záměrem si velmi často v průběhu textu kladou podobné otázky, vystavují se shodným situacím a dochází ke srovnatelným závěrům. Skrze všednost a každodenní práci konstruují jednak identity svých spolupracujících, ale i pracovní prostředí, jehož narativním porozuměním ilustrují širší diskurzivní společenské procesy. Ty zasazují do kontextu předem vymezených teorií a abstrahují obecnější závěry týkající se současných podob práce:

Práce je kontinuální produktivní činností, a to jak na mikroúrovni pracovního provozu, ve kterém není možné si odpočinout, tak na makroúrovni společenského života, v němž oddání se práci hraje důležitou kulturní roli. To souvisí s ekonomicky racionálními rozhodnutími, která vedou pracující na globálním pracovním trhu ke kulturně nevysvětlitelným krokům. I na ekonomickém základu mohou ale pracující nacházet identitární uspokojení. Tenze, které vznikají těmito třením a neustálou potřebou budovat si nenaplněné části svého života znovu, mají potenciál znovupřivlastnění si svého času a odmítnutí společenské hierarchie. Každou antinomií pracovní etiky analyzované texty podporují v obou jejích

funkcích. Provázáním snah o nezávislost, vlastních nadějí a podhodnoceného pečujícího sektoru se propojují osy zneuznání a nerovného přerozdělování v celé své šíři. Těmito argumenty podporují teorii vymezenou definicí práce jako prostoru, při jehož studiu a revizi je třeba uplatňovat jak politiku přerozdělování, tak politiku zneuznání jako stejně rovné a neoddělitelné přístupy, které se doplňují a prolínají.

Síla všednosti pracovní etiky udržuje pracovní systém s jeho nerovnostmi v neustálé kontinuitě. Díky porozumění každodennosti pracujících je ale možné odhalit principy, jejichž odmítnutím lze budovat postpracovní vize společnosti. Cesta nereformistických reforem se poté musí o takové snahy o pochopení všednosti opírat. Emancipační potenciál lze dobře adresovat jenom po odmítnutí narativů, na jejichž základě se budují společenské diskurzy. Dualita odmítnutí práce jako jejím opuštěním a objevením zároveň skrývá rozměr celospolečenské transformace, jejíž kořeny leží ve všedním prožívání pracovního dne.

Summary

The analysis of non-fiction literature mapping work conditions in low-wage and unskilled jobs offers a detailed insight into the everyday life of workers, which is linked to the theory of participatory justice and post-work theory to understand wider social discourses, their causes and individual impacts. Work ethics and its research make it possible to grasp the tensions of everyday work in their co-opting and subversive nature. The key conclusions that emerge from my diploma thesis are primarily the duality of work behavior manifested in the maintenance of the system setting as it is, but also in the levels of building one's own identity outside the system; the necessity of grasping both the cultural and the economic level of work as important, inseparable and essential for the study of work in its complexity; and the importance of care in its function as an inseparable social reproductive force and as a bearer of revolutionary potential at the same time.

The work ethic has the power to maintain the work system with its inequalities in constant continuity. However, thanks to the understanding of the daily life of workers, it is possible to reveal and reject its principles so a post-work vision of society can be built. The path of non-reformist reforms must then rely on such efforts to understand the ordinary. The emancipatory potential can only be properly addressed after rejecting the narratives on the basis of which social discourses are built. The duality of rejecting work as abandoning it and discovering it at the same time hides the dimension of a whole societal transformation, the roots of which lie in the everyday experience of the working day.

Použitá literatura

Odborná literatura

ANDERSON, Elizabeth. The Great Reversal: How Neoliberalism Turned the Work Ethic Against Workers. Online. *University of Chicago Press*. S. 1-26. Dostupné z: <http://hecat.eu/wp-content/uploads/2021/05/Great-Reversal-Elizabeth-Anderson-ES21-not-for-circulation-1.pdf>. [cit. 2023-12-20].

ALCOFF, Linda Martín a ALCOFF, José. Autonomism in Theory and Practice. Online. *Science & Society*. 2015, roč. 79, č. 2, s. 221-242. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/24583894>. [cit. 2023-12-20].

ARFKEN, Michael. Recognition vs. Redistribution. Online. In: TEO, Thomas (ed.). *Encyclopedia of Critical Psychology*. Springer, 2014, s. 1643-1649. ISBN 1461455820. Dostupné z: https://www.academia.edu/6645496/Recognition_vs_Redistribution_Encyclopedia_of_Critical_Psychology_email_work_card=view-paper. [cit. 2023-12-14].

CLARKE, Simon. What in the F---'s Name is Fordism. In: GILBERT, Nigel; BURROWS, Roger a POLLERT, Anna (ed.). *Fordism and Flexibility: Division and Change*. London, United Kingdom: The MacMillan Press, 1992, s. 13-30. ISBN 978-0-333-61815-8. [cit. 2023-12-14].

COHEN, Maurie J. From worktime reduction to a post-work future: Implications for sustainable consumption governance. Online. In: MONT, Oksana (ed.). *A Research Agenda for Sustainable Consumption Governance*. Cheltenham, United Kingdom: Edward Elgar Publishing, 2019, s. 185-200. ISBN 978 1 78811 780 7. Dostupné z: <https://www.academia.edu/download/86287483/9781788117807.pdf>. [cit. 2023-12-15].

DEWERPE, Alain. The Lost Paradigm: An Italian Metalworking Empire between Competing Models of Production, 1900-1920. In: SABEL, Charles F. a ZEITLIN,

Jonathan (ed.). *World of Possibilities: Flexibility and Mass Production in Western Industrialization*. Cambridge, Paris: Cambridge University Press, 1997, s. 273-309. ISBN 0 52149555 5. [cit. 2023-12-14].

FARRUGIA, David. Class and the post-Fordist work ethic: Subjects of passion and subjects of achievement in the work society. Online. *The Sociological Review*. Roč. 67, č. 5, s. 1-16. Dostupné z: <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/0038026118825234>. [cit. 2023-12-20].

FEDERICI, Silvia. *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and Feminist Struggle*. NY, USA: PM press, 2012. ISBN 978-1-60486-333-8. [cit. 2023-12-14].

FIGART, Deborah M. Wage-setting under Fordism: The Rise of Job Evaluation and the Ideology of Equal Pay. Online. *Review of Political Economy*. 2010, roč. 13, č. 4, s. 405-425. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/0953825012009935>. [cit. 2023-12-13].

FRASER, Nancy. After the Family Wage: Gender Equity and the Welfare State. Online. *Sage Publications, Inc.* 1994, roč. 22, č. 4, s. 591-618. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/192041>. [cit. 2023-12-13].

FRASER, Nancy. Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation. Online. In: RAY, Larry a SAYER, Andrew (ed.). *Culture and Economy after the Cultural Turn*. London, UK: SAGE Publications, 1999, s. 25-52. ISBN 0 7619 5816 9. Dostupné z: <http://digital.casalini.it/9780857026286>. [cit. 2023-12-15].

FRASER, Nancy. Contradictions of Capital and Care. Online. 2016, roč. 100, č. 99, s. 99-117. Dostupné z: <https://newleftreview.org/issues/ii100/articles/nancy-fraser-contradictions-of-capital-and-care>. [cit. 2023-12-13].

FRASEROVÁ, Nancy a HONNETH, Axel. *Přerozdělování nebo uznání?*

Filosofia, nakladatelství Filozofického ústavu AV ČR, 2004. ISBN 80-7007-200-8.

FRAYNE, David. Stepping Outside the Circle: The Ecological Promise of Shorter Working Hours. Online. *Green Letters*. 2016, roč. 20, č. 2, s. 197-212. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/14688417.2016.1160793>. [cit. 2023-11-15].

GORZ, André. *Reclaiming Work: Beyond the Wage-Based Society*. Online. USA: Polity Press, 1999. ISBN 0-7456-2127-9.

HARDING, Sandra. *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from women's lives*. USA: Cornell University Press, 1991. ISBN 0801425131.

HENSTER, Helen a SRNICEK, Nick. *After Work: A History of the Home and the Fight for Free Time*. London, United Kingdom: Verso, 2023. ISBN 978-1-78663-307-1.

KROIK, Polina. Gender and Work in Neoliberal Times: Theoretical and Popular Perspectives. Online. *Working USA*. 2014, roč. 17, č. 2, s. 289-307. Dostupné z: https://www.academia.edu/download/38287225/wusa_Gender_and_Work_rev.pdf. [cit. 2023-12-20].

LITTLER, Craig R. Understanding Taylorism. Online. *The British Journal of Sociology*. 1978, roč. 29, č. 2, s. 185-202. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/589888>. [cit. 2023-11-15].

MARSDEN, Peter V., KALLEBERG, Arne L. Labor Force Insecurity and U.S. Work Attitudes, 1970s–2006. In: MARSDEN, Peter V. (eds.). *Social Trends in American Life: Findings from the General Social Survey since 1972*. UK. Princeton University Press, 2012, s. 315-337. ISBN 978-0-691-13331-7.

MERCER, Samuel J. R. Humanism and the sociology of post-work. Online. *Economy and Society*. 2021, roč. 50, č. 4, s. 686-706. Dostupné

z: <https://doi.org/10.1080/03085147.2021.1938881>. [cit. 2023-12-20].

MIES, Maria. Do We Need a New "Moral Economy"? Online. *Canadian Woman Studies Les Cahiers De La Femme*. 1997, roč. 17, č. 2, s. 12-21. Dostupné z: <https://cws.journals.yorku.ca/index.php/cws/article/view/8883>. [cit. 2023-12-20].

MURRAY, Lesley a BARNES, Marian. Have Families Been Rethought? Ethic of Care, Family and 'Whole Family' Approaches. Online. *Social Policy and Society*. 2010, roč. 9, č. 4, s. 533-544. Dostupné z: http://journals.cambridge.org/abstract_S1474746410000254. [cit. 2023-12-20].

NEDBÁLKOVÁ, Kateřina. *Pracovat*. Display – sdružení pro výzkum a kolektivní praxi, 2022. ISBN 978-80-907883-8-1.

NEDBÁLKOVÁ, Kateřina. *Tichá dřina*. 2. Display – sdružení pro výzkum a kolektivní praxi, 2023. ISBN 978-80-908903-0-5.

PELLIZZONI, Luigi. Post-work and ecology. In: PELLIZZONI, Luigi; LEONARDI, Emanuele a ASARA, Viviana (ed.). *Handbook of Critical Environmental Politics*. Edward Elgar Publishing, 2022, s. 577-592. [cit. 2023-12-20].

RIFKIN, Jeremy. *The End of Work: The Decline of the Global Labor Force and the Dawn of the Post-Market Era*. New York, NY, USA: G. P. Putnam's Sons, 1995. ISBN 0-87477-779-8.

SABEL, Charles F. a ZEITLIN, Jonathan. Stories, Strategies, Structures: Rethinking Historical Alternatives to Mass Production. In: SABEL, Charles F. a ZEITLIN, Jonathan (ed.). *World of Possibilities: Flexibility and Mass Production in Western Industrialization*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press, 1997, s. 1-36. ISBN 0 52149555 5.

SNAPE, Robert; HAWORTH, John; MCHUGH, Sandie a CARSON, Jerome. Leisure in a post-work society. Online. *World Leisure Journal*. 2017, roč. 59, č. 3, s. 184-194. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/16078055.2017.1345483>. [cit. 2023-12-20].

SOUTO-MANNING, Mariana. Critical narrative analysis: the interplay of critical discourse and narrative analyses. Online. *International Journal of Qualitative Studies in Education*. 2012, roč. 27, č. 2, s. 159-180. Dostupné z: <https://doi.org/10.1080/09518398.2012.737046>. [cit. 2024-01-03].

STANDING, Guy. *Prekariát. Nová nebezpečná třída*. Rubato, 2011. ISBN 978-80-87705-64-3.

TAYLOR, Stephenie. Narrative as construction and discursive resource. Online. *Narrative Inquiry*. 2006, roč. 16, č. 1, s. 94-102. ISSN 1569-9935. Dostupné z: <https://oro.open.ac.uk/17254/5/2DA38EAB.pdf>. [cit. 2024-01-03].

THOMPSON, Paul. *The Nature of Work: An Introduction to Debates on the Labour Process*. 2. London, United Kingdom: MacMillan Education, 1989. ISBN 978-0-333-49504-9.

TRONTI, Mario. Lenin in England. Online. *Classe Operaia*. 1964, roč. 1, č. 1, s. 89-95. Dostupné z: <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/it/tronti.htm>. [cit. 2023-12-14].

UHDE, Zuzana. Nancy Fraserová, Axel Honneth: Přerozdělování nebo uznání? Online. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*. 2005, roč. 41, č. 5, s. 954-958. ISSN 0038-0288. Dostupné z: <http://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2005/05/20.pdf>. [cit. 2023-11-28].

VANDENBERGHE, Frédéric. Working out Marx: Marxism and the End of the Work Society. Online. *Thesis eleven*. 2002, roč. 69, č. 1, s. 21-46. Dostupné

z: <https://doi.org/10.1177/0725513602069001003>. [cit. 2023-12-20].

VRASTI, Wanda. Struggling with Precarity: From 'More Jobs' to Post-work Politics. Online. In: VIJ, Ritu; KAZI, Tahseen a WYENNE-HUGHES, Elisa (ed.). *Precarity and International Relations*. Cardiff, United Kingdom: Palgrave Macmillan, 2021, s. 149-172. ISBN 978-3-030-51095-4. Dostupné z: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-51096-1>. [cit. 2023-12-15].

WEEKS, Kathi. *The Problem with Work: Feminism, Marxism, Antiwork Politics and Postwork Imaginaries*. Durham and London, United Kingdom: Duke University Press, 2011. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1131fj6>.

Analyzované knihy

BRUDER, Jesicca. *Země nomádů*. Absynt, 2021. ISBN 978-80-8203-285-0.

EHRENREICH, Barbara. *Nickel and Dimed: On (not) Getting by in America*. Henry Holt and Company, 2001. ISBN 0-8050-6389-7.

GUENDELSBERGER, Emily. *On the Clock: What Low Wage Did to Me and How It Drives America Insane*. Little, Brown and Company, 2019. ISBN 978-0-316-50899-5.

TIRADO, Linda. *Hand to Mouth: Living in Bootstrap America*. G. P. PUTNAM'S SONS, 2014. ISBN 978-0-698-17528-0.

UHLOVÁ, Saša. *Hrdinové kapitalistické práce*. Grada publishing, a.s. pod značkou Cosmopolis, 2018. ISBN 978-80-271-0714-8.

UHLOVÁ, Saša. *Hrdinové kapitalistické práce v Evropě*. Nakladatelství Alarm, 2023. ISBN 978-80-908712-5-0.

Webové stránky a další zdroje

FEDORICK, Lynne. *Why Was Amazon CamperForce Discontinued?* Online. Camper Report. 2023. Dostupné z: <https://camperreport.com/amazon-camperforce-discontinued/>. [cit. 2023-12-30].

MORTON, Tom a MORTON, Caitlin. *End of an Era: Saying Goodbye to Amazon's CamperForce*. Online. Mortons on the Move. 2023. Dostupné z: https://www.mortonsonthemove.com/amazon-camperforce/?utm_campaign=coschedule&utm_source=twitter&utm_medium=mortsonthemove&utm_content=End%20of%20an%20Era%3A%20Saying%20Goodbye%20to%20Amazon%27s%20CamperForce. [cit. 2023-12-30].

UPDATE: Amazon CamperForce 2022. Online. Kamper Jobs. 2023. Dostupné z: <https://kamperjobs.com/amazon-camperforce-2022/>. [cit. 2023-12-30].

Země nomádů [Nomadland] [film]. Režie Chloé ZHAO. USA, Německo, Cor Cordium Productions, Highwayman Films, Hear/Say Productions, 2020.

Projekt diplomové práce

Jméno a příjmení studující: Karolína Ježková

Studijní program: Sociologie

Předpokládaný název práce: Představy produktivní práce bez námezdní práce:
Diskurzivní analýza vybrané literatury faktu

Předpokládaný název práce v angličtině: Imagining Productive Labor Without
Wage Labor: Discursive Analysis of Selected Non-Fiction Literature

Klíčová slova: produktivní práce, námezdní práce, pozdní kapitalismus,
neoliberalismus, levná pracovní síla, prekarizace, transformace pracovního
prostředí, základní nepodmíněný příjem.

Klíčová slova v angličtině: productive labor, wage labor, late capitalism,
neoliberalism, cheap labor, precarization, transformation of the work environment,
universal basic income.

Vedoucí práce: Mgr. Martin Tremčinský, Ph.D.

Kód semináře, do kterého se chce studující hlásit (předběžně): MGRA

Jak si představit produktivní práci bez námezdní práce?

Námezdní práce je v kapitalistické společnosti vnímaná jako středobod života každého jedince. Definuje tedy práce náš život, přesto, že právo na práci není základním právem zajištěným všem? Je život v kapitalismu životem stráveným prací?

Práce jako taková, její vnímání jedinci a místo práce v životě lidí od industriální revoluce prochází transformací. Od námezdní práce ve svém klasickém slova smyslu, přes normalizaci práce v období fordismu a odcizení až po neoliberální přístup k práci, její digitalizaci, decentralizaci a automatizaci. (Gorz, 1999; Thompson, 1983) Je na místě se proto zamyslet, jaký prostor dostává práce dnes nebo jaké místo zaujme v blízké budoucnosti, jakou část v životech jednotlivců zaujímá a jakou váhu jí přisuzujeme.

V kapitalismu pracujeme především proto, abychom splnili nějaké konkrétní, předem dané normy, abychom se užívali. Je něco jiného "mít práci" a "pracovat".

Post-fordistická destandardizace, demasifikace a debyrokratizace práce vede k posunu k novým technologiím, které vytváří flexibilní, decentralizované formy práce a organizace práce. Anonymní "zákony trhu" se přelévají do společnosti a transformují se v zákony, které nejsou ovlivnitelné politickou mocí.

Začíná tedy jakási nová éra, ve které zaniká práce taková, jak ji známe v klasickém slova smyslu, ale zároveň zůstává koncept práce ve středu našich životů?

Nyní produkce bohatství roste při menším potřebném množství práce, produkci nižších mezd a odvodu nižších daní. Financionalizace ekonomiky vede k tomu, že peníze vydělávají peníze a kapitál je nezávislý na státu a společnosti. Hlavní produktivní síly společnosti jako práce a kapitál jsou dematerializovány a stírá se hranice mezi věděním živoucím a strojovým. V tomto post-fordistickém kapitalismu jsou lidské kapacity integrovány do strojového učení. Prostředky produkce se stávají totálními a v důsledku toho je člověk člověkem jenom v momentě, kdy dokáže fungovat sám jako kapitál. (Gorz, 1999: 5, 6) Pokud je lidská kapacita nevyužitelná v systému zhodnocování kapitálu, stává se člověk vyloučeným a neexistujícím.

V post-fordismu se díky nezaměstnanosti začíná utvářet elita, jejíž členové produkují zároveň bohatství a nezaměstnanost. Čím více je tato elita oddaná své práci a úspěchu své společnosti, tím více přispívá k produkci a reprodukci

podmínek, ve kterých sama funguje. Tím se zvyšuje i kompetitivita mezi společnostmi navzájem, ospravedlňuje se boj za produktivitu, hrozba ztráty pracovní pozice je reálnější, což vede k rostoucí dominanci kapitálu nad zaměstnankyněmi a zaměstnanci. Post-fordismus je tedy obdobím, kde se drasticky snižuje objem zaměstnání, distribuovaných mezd a vykořisťování dostává nový rozměr. (Gorz, 1999: 45; Thompson, 1983)

Objevuje se nová forma pracovní síly, taková, která již není zahrnuta v hierarchii dané společnosti, ale je outsourcována mimo, je flexibilní a její forma se vyjednáává přímo mezi zprostředkovatelem a zaměstnavatelem. To je natolik vyhovující pro firmy, že tento typ post-práce najaté na určitý projekt nebo úkol a specifický čas nyní vyhledávají mnohem více, než aby se snažili nabrat stále zaměstnankyně a zaměstnance. Nejistota se nově tedy stává běžnou součástí pracovního života, každý, kdo figuruje na pracovním trhu, si je do určité míry jist svojí potenciální nezaměstnaností, nejistotou, dočasností a nestabilitou svojí pracovní situace. Individuální identifikace s vlastní prací zaniká, ale přesto se právo na adekvátní příjem, občanství, dokonce právo na to „mít práva“ odvíjí primárně od naší vlastní schopnosti vykonávat změřitelnou a klasifikovatelnou práci. (Gorz, 1999) Touha lidí po práci dokazuje tak vítězství kapitálu nad lidskostí pracovníků a pracovníků, které při nedostatku pracovních míst pracovníci a pracovníky být nemohou a souběžně nemohou být ničím jiným.

K odklonění se od myšlenky práce jako podstaty a původu všech práv, které člověk má, je třeba zamyslet se nad tím, co vše je produkovatelné bez práce (nebo alespoň s jejím minimem). Dále je třeba uznat, že ani právo na příjem, občanství nebo vlastní identita a sebehodnota by se nemusela odvíjet od zaměstnání. (Van Parijs, Hrubec a Brabec, 2007) Ke změně přemýšlení a vnímání těchto hodnot nestačí dílčí změny, ale změna společnosti, která začne jedinečnou změnou v našem vlastním nastavení. (Gorz, 1999: 54)

Jednou věcí je totiž naše potřeba po dostatečném a pravidelném příjmu, druhou je potřeba jednat, uspět a být oceněni. Kapitalismus tyto dvě odlišné potřeby

propojuje, a tím umožňuje kapitálu mít moc nad společnostmi. Imperativní potřeba příjmu se stává imperativní potřebou po práci. (Gorz, 1999: 72) Potřeba jednat a uspět je využita k přesvědčení, že za cokoliv, co děláme, bychom měli být placeni. Proto, že je nyní vyžadováno čím dál tím méně práce k produkci a souběžně jsou distribuovány menší a menší platy, je velmi obtížné zajistit obstojný plat za placenou práci. Tento „nedostatek práce“ je ale jenom jakási zástěrka za reálný problém, kterým je selhání optimální distribuce společensky potřebné práce a společností produkovaného bohatství. (Hickel, 2019: 54) K dosažení společenské rovnováhy a vyrovnání vzniklého nepoměru je potřeba, aby se právo na dostačující a pravidelný příjem neodvijelo od pravidelné práce. (Gorz, 1999: 81, 98; Van Parijs, Hrubec a Brabec, 2007: 34) I potřeba uspět poté nebude muset zaujímat formu placené práce, lidé budou moci trávit svůj život širokou škálou aktivit, které nebudou nutně muset být placené. Tím by se proměnil i celkový smysl každého života, který by se skládal z aktivit, které nejsou vykonávány s cílem zhodnocování kapitálu. Pracovní doba by tak přestala být dominantní částí našich životů. (Van Parijs, Hrubec a Brabec, 2007: 41) Současně je důležité podotknout, že odmítnutím růstu není myšlena ekonomická recese, která by znamenala pokles produktivity v rámci současného ekonomického systému. Filozofie transformace práce a nerůstu naopak volá po transformaci kapitalistické ekonomiky na ekonomiku takovou, která nevyžaduje růst ke své udržitelnosti, a jejímž hlavním cílem je redistribuce existujícího bohatství. (Hickel, 2019: 57)

K proměně práce a jejímu vnímání v našich životech a k efektivní distribuci pracovních pozic a rozdělení bohatství je třeba konec námezdní práce takové, jak jí známe dnes, a spolu s ní i konec nekonečného růstu v kapitalismu. (Federici, 1999/2019: 170) Ke změně a dosažení pomyslné reálné svobody ale nestačí tvorba legálního a právního rámce nebo konec kontroly společností nad zaměstnáními, ale celospolečenská organizace. (Hickel, 2019: 54; Van Parijs, 1995; Van Parijs, Hrubec a Brabec, 2007: 40) Společným úsilím je tak možné proměnit společnost založenou na práci (work-based-society) na společnost založenou kulturně (culture-

based-society). (Gorz, 1999: 77, 78)

Ve své diplomové práci jsem se proto rozhodla zkoumat místo práce v našich životech, její vnímání, to, jakou roli v našich životech hraje a kolik času zaujímá. Úkolem mé teoretické části bude představit vývoj pracovního trhu ve 20. století a spolu s ním ilustrovat, jak často turbulentní změny v pracovních podmínkách proměňovaly souběžně i společnost jako takovou a zároveň individuální životy lidí. Souběžně s popisem vývoje námezdní práce se budu zabývat i otázkami práva na štěstí, konstrukce lenosti, konceptu nedostatku jako jádra kapitalismu, antiproduktivismu a nerůstu. Budu hledat kořeny současných problémů vztahujících se k deformovanému vztahu člověka a práce. Výchozími body mi bude i myšlenka odmítnutí touhy podílet se na systému jako odmítnutí touhy určovat pravidla, dekonstrukce lenosti jako nežádoucího společenského konceptu a odmítnutí předpokladu špatnosti lidské povahy. Zamyslím se nad původem ableistických společností posedlých výkonem a konceptem zásluhovosti jako klíčovou složkou kapitalismu.

Budu čerpat z autorstva, které se věnuje těmto myšlenkám a podrobněji je rozebírá ve svých knihách, z nichž bych jako hlavní uvedla především Silvii Federici, Devon Price, Kathi Weeks, Phillipe van Parijs nebo Amelia Horgan a další.

Takto vytvořený teoretický rámec mi umožní myslet feministicky, kriticky, antiproduktivisticky a ekologicky. Mým cílem bude díky zpracování zvolené teoretické literatury vytyčit pomyslné výsledky procesů transformace práce, které jsou dnes zřetelné především při výzkumu prekarizovaných pracovních pozic. Ty budu zkoumat prostřednictvím dokumentární literatury, která přibližuje život a práci v těchto podmínkách. K porozumění zkušenosti pracovníků a pracovník, kteří vykonávají náročnou, často špatně ohodnocenou práci s nutností pracovat přes čas, bez možnosti odpočinku, budu čerpat z non-fiction literatury, která mapuje životy takto zaměstnaných lidí.

Mým cílem bude jednak ukázat důsledky dlouhodobých procesů proměny pracovního prostředí a vztahu člověka a práce, zároveň popsat nefunkčnost

současného systému a jeho selhání, která jsou zřetelná v individuálních životních příbězích pracovníků a pracovníků.

K porozumění neudržitelnosti nastavení současného systému jsem zvolila právě analýzu nejvíce prekarizovaných pracovních pozic, protože pro pochopení nerovnosti systému je potřeba zaujmout stanovisko těch, kteří jsou jím nejvíce vykořisťováni. (Federici, 1999/2019, 170; Harding, 1991)

Předpokládané metody zpracování

Zvolenou metodou zpracování mé diplomové práce bude sekundární diskurzivní analýza non-fiction literatury vztahující se k proměně práce a proměně vztahu práce a člověka. Svoji diplomovou práci pojímám spíše teoreticky.

K ustanovení určitých pracovních-právních podmínek, jejich vývoji a proměně přispívá celospolečenský narativ týkající se místa práce v našich životech. Ráda bych proto propojila historický vývoj práce jako takové spolu s percepcí pracovních-právních vztahů a jejich transformací. Propojenost obou hledisek a zkoumání práce „z vnějšku i zevnitř“ jsou důležité k pochopení komplexity pracovních podmínek a jejich historických východisek.

Analyzovanými texty budou dokumentární knihy zaměřující se na popis a přiblížení nízkopříjmových a nekvalifikovaných pracovních pozic a životů lidí, kteří jsou v nich zaměstnáni. Předpokládám, že se můj seznam v průběhu rešerší a psaní rozšíří, nyní bych pro příklad ráda zmínila autorky a autory jako Anna Mayr, Saša Uhlová, Barbara Ehrenreich, Leslie T. Chang, Eric Schlosser, Naomi Klein nebo Katherine Boo. Společnými rysy jejich knih je právě to, že si autorky a autoři samy* i vyzkoušely* i práci v prekarizovaných zaměstnáních nebo přibližují realitu zaměstnankyň a zaměstnanců.

Východiskem k uchopení diskurzivní analýzy pro mě bude především kritická diskurzivní analýza Normana Fairclougha, sociální konstruktivismus a francouzský poststrukturalismus Michela Foucaulta a úvodní článek do studia kritické

diskurzivní analýzy Petra Vašáta, který mi poslouží jako jakýsi rozcestník.

Vybrané texty budu podrobovat analýze lingvistické, kde budu zkoumat významy slov a jejich vliv na sociální identity aktérů, následně budu hledat spojitost mezi jednotlivými texty a jejich autorkami*^y, a to, zda podléhají jednomu diskurzu. Mým cílem bude nalezení diskurzivních typů, vztahů mezi nimi a popis jakéhosi vytyčeného sociálního pole. Otázka, kterou si pokládám, a která bude moji analýzu rámovat, zní: Čím, kým a jak je tvarován diskurz o nekvalifikovaných a nízkopříjmových pracích a o lidech, kteří je vykonávají?

Ráda bych tak svoji práci směřovala od obecnějšího, historického teoretického úvodu k podrobné, detailní analýze individuálních zkušeností, která mi umožní se opět vrátit k širšímu pojetí práce jako takové a deskripci současného systému.

Etické souvislosti zvažovaného projektu

Projekt není spojen s žádnými etickými riziky.

Orientační seznam literatury

BOO, Katherine. Behind the Beautiful Forevers. [online]. 2012. New York: Random House. Dostupné z: https://books.google.cz/books?hl=cs&lr=&id=8BjHBAAQBAJ&oi=fnd&pg=PR9&dq=BOO,+Katherine.+Behind+the+Beautiful+Forevers&ots=CQyz9SY81O&sig=Mcemq5jICrTk4kEaq_0IbWPIY40&redir_esc=y#v=onepage&q=BOO%20C%20Katherine.%20Behind%20the%20Beautiful%20Forevers&f=false . ISBN 978-1-4000-6755-8.

FAIRCLOUGH, Norman. Critical Discourse Analysis, in Discourse as Social Interaction: Multidisciplinary Introduction. [online]. 2014. London: Sage. Dostupné z: <https://doi.org/10.35315/bb.v5i1.382>. ISBN 978-1-4462-6463-7.

FEDERICI, Silvia. *Revolution at Point Zero: Housework, Reproduction, and*

Feminist Struggle. USA: PM Press, 2012. ISBN 978-1-60486-333-8.

GHEAUS, Anca. Basic Income, Gender Justice and the Costs of Gender-Symmetrical Lifestyles. *An International Journal of Basic Income Research* [online]. <https://doi.org/10.2202/1932-0183.1134>, 2008, **3**(3), 1-8 [cit. 2023-02-18]. Dostupné z: doi:<https://doi.org/10.2202/1932-0183.1134>

GORZ, André. *Reclaiming Work: Beyond the Wage-Based Society* [online]. USA: Polity Press, 1999. ISBN 0-7456-2127-9.

HARDING, Sandra. *Whose Science? Whose Knowledge?: thinking from women's lives*. USA: Cornell University Press., 1991. ISBN 0801425131.

HICKEL, Jason. Degrowth: a theory of radical abundance. *Real World Economics Review*. 2019, (87), 54-68. Dostupné z: <http://www.paecon.net/PAERreview/issue87/Hickel87.pdf>

KALLIS, Giorgos, Christian KERSCHNER a Joan MARTINEZ-ALIER. The economics of degrowth. *Ecological Economics*. 2012, (84), 172–180. Dostupné z: doi:10.1016/j.ecolecon.2012.08

KANG, Miliann. *The Managed Hand: Race, Gender, and the Body in Beauty Service Work*. [online]. New York: University of California Press, 2010. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/10.1525/j.ctt1ppzfv>. ISBN 978-0-520-26132-8.

KESSLER, Sarah. *Gigged: The Gig Economy, the End of the Job, and the Future of Work*. [online]. 2018. New York: St. Martin's Press. Dostupné z: DOI:[10.1215/15476715-8114842](https://doi.org/10.1215/15476715-8114842). ISBN 978-1-250-17938-1.

KLEIN, Naomi. *No Logo*. 2000. New York: Picador. ISBN 978-0-312-20359-9.

LEWIS, Suzan. The integration of paid work and the rest of life. Is post-industrial work the new leisure?. *Leisure Studies*[online]. 2003, **22**(4), 343-355 [cit. 2023-02-21]. Dostupné z: doi:10.1080/02614360310001594131

MARINICĂ, Elena. The Right to Happiness or the Right to Pursuit Happiness. *Valahia University Law Study* [online]. 2017, **29**(1), 49-56 [cit. 2023-02-

22]. Dostupné z: <http://www.analefsj.ro/ro/reviste/numarul29/nr29.pdf#page=49>

MAYROVÁ, Anna. Bídníci. Praha: Host, 2020. ISBN 978-80-275-1038-2.

MCKAY, Ailsa. Rethinking Work and Income Maintenance Policy: Promoting Gender Equality Through a Citizens' Basic Income. *Feminist Economics* [online]. 2001, 7(1), 97-118 [cit. 2023-02-18]. Dostupné z: doi:<https://doi.org/10.1080/13545700010022721>

MIES, Maria, Vandana SHIVA a Ariel SALLEH. *Ecofeminism*. 2nd. London: Zed Books, 1993, 2014. ISBN 978 1 78032 978 9.

PINTO, Jorge. Environmentalism, Ecologism and Basic Income. *Basic Income Studies* [online]. 2020, 15(1), 1-12 [cit. 2023-02-22]. Dostupné z: doi:<https://doi.org/10.1515/bis-2019-0026>

PRICE, Devon. *Laziness Does Not Exist: A Defense of the Exhausted, Exploited and Overworked*. New York: Atria Books, 202. ISBN 9781982140137, 9781982140106, 1982140100.

RAWORTH, Kate. *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. USA: Chelsea Green Publishing, 2017. ISBN 1603586741, 9781603586740.

SCHLOSSER, Eric. *Fast Food Nation*. 2001. New York: Houghton Mifflin. ISBN 978-0-395-97789-7.

TERKEL, Studs. *Working: People Talk About What They Do All Day and How They Feel About What They Do*. 1974. Pantheon Books. ISBN 978-0-394-71647-8.

THOMPSON, Paul. *The Nature of Work: An introduction to debates on the labour process*. Macmillan International Higher Education, 1983. ISBN 978-0-333-33027-2.

UHLOVÁ, Saša. *Hrdinové kapitalistické práce*. 2019. Praha: Mladá fronta. ISBN 978-80-204-4910-7

VAN PARIJS, Philippe. *Real Freedom for All: What (if anything) can justify capitalism?* *Oxford Political Theory*. New York: Clarendon Press, Oxford University Press, 1995. ISBN 0-19-827905-1, 9780198279051, 0-19-829357-7.

VAN PARIJS, Phillipe, Marek HRUBEC a Martin BRABEC. *Všeobecný základní příjem: Všeobecný základní příjem Právo na lenost, nebo na přežití?*. Boston Review, Filosofia, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, 2007. ISBN 978-80-7007-539-5.

VAŠÁT, Petr. Kritická diskurzivní analýza: sociální konstruktivismus v praxi. *Katedra antropologie* [online]. 1-12 [cit. 2023-06-30]. Dostupné z: <http://www.antropologie.org/cs/publikace/prehledove-studie/kr...IwAR0t9h5-a8F3I123JKWRru8XZX7W0P1lzcHiS8P2nMqIDlhvZliPsV92d0Q>

WEEKS, Kathi. *The Problem with Work: Feminism, Marxism, Antiwork Politics and Postwork Imaginaries*. USA: Duke University Press, 2011. ISBN 0822350963, 9780822350965.